

Utbildningsdepartementet

2009-06-08
1 (2)
Dnr 2008:3462

Redovisning av uppdrag om grövre våldsbrott i skolan

Dnr U2008/4718/S

Härmed redovisas uppdraget rörande grövre våldsbrott i skolan givet i särskild ordning för budgetåren 2008-2009

Bakgrund

Ursprungligen gavs regeringsuppdraget (U2008/4718/S) om grövre våldsbrott i skolan till Myndigheten för skolutveckling 2008-07-03. Uppdraget består av två delar; dels att ta fram ett stödmaterial och dels att genomföra aktiviteter t.ex. nationella konferenser i syfte att sprida kunskap om materialet. Arbetet skulle vidare enligt uppdraget utgå från den kartläggning av det grövre våldet i skolan som Brottsförebyggande rådet på uppdrag (U2008/4717/S) av regeringen tagit fram.

I samband med att Myndigheten för skolutveckling avvecklades överfördes uppdraget till Skolverket 2008-10-01.

Referensgrupper och samråd

Uppdraget har genomförts i nära samarbete med Brottsförebyggande rådet. Dessutom har samråd skett med Socialstyrelsen, Rikspolisstyrelsen samt Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. Synpunkter från elevorganisationerna har även inhämtats.

Uppdragets genomförande

Skolverket har tagit fram ett stödmaterial om grövre våldsbrott i skolan. Materialet innehåller tre delar; den första delen återger hur det grövre våldet i skolan ser ut utifrån Brås kartläggning, den andra delen beskriver vilka erfarenheter man kan dra från händelser där vapen varit inblandade och slutligen i den tredje delen beskrivs vad skolan kan göra och hur den rättsliga grunden ser ut för detta. Materialet kommer ut från trycket efter sommaren 2009.

Skolverket kommer att genomföra sju nationella konferenser under september månad 2009 där stödmaterial (bilaga) kommer att användas och spridas.

Vidare avser Skolverket att under hösten 2009 ta fram en webbsida under www.skolverket.se där detaljerad information ska kunna sökas.

Ekonomisk slutredovisning

Uppdraget kommer att genomföras inom tilldelad ram, dvs. och högst 1 000 000 kr för 2008 och 5 000 000 kr för 2009. En slutlig ekonomisk redovisning kommer att redovisas till regeringen senast 31 december 2009. Tillsammans med den ekonomiska redovisningen kommer Skolverket även att redogöra för vilka övriga erfarenheter som gjorts i samband med genomförandet av de nationella konferenserna, och webbsidan. Även andra frågor som aktualiserats under uppdragets genomförande kommer då att belysas.

Per Thullberg
Generaldirektör

Peter Östlund
Undervisningsråd

I ärendets slutliga handläggning har Camilla Asp, Ann Charlotte Gunnarson, Kjell Hedwall, Eva Lindgren samt Helen Ängmo i Skolverkets ledningsgrupp deltagit.

Grövre våld i skolan

– stödmaterial (underhandsversion)

Förord	4
Grövre våld – en fråga för skolan	6
Centrala fakta – om grövre våld i skolan	6
Så ser det grövre våldet ut i skolan	8
Dömda ungdomar som fällts för grövre våldsbrott i skolan	8
Anmälan av misshandel i skolan	8
Självdeklarerat våld i skolan	9
Olika kategorier av våldsdåd, förövare och offer	9
Mobbning ökar risken för grövre våld	10
Skolornas bild av grövre våld	11
Knivdådet på Ljungbyskolan	11
Tiden efter våldsdådet var svår	13
Det förebyggande arbetet inleddes	13
Våld med skjutvapen i skolan	15
Olika typer av våld med skjutvapen	15
Våld med skjutvapen i skolorna i Jokela och Kauhajoki	16
Snabbt få ut korrekt information	16
Medierna omedelbart på plats	17
Motverka fenomenet copycat	18
Ökat välbefinnande minskar riskerna för grövre våld	20
Gärningspersoner som använder väpnat våld i skolan ger vinkar på förhand	21
Läckage föregår grövre våld	22
Tänk på hur dåden beskrivs	23
Våldshotet på Enskede gårds gymnasium	25
Pojkarna hade tidigare varit involverade i våldsdåd	26
God kommunikation förebygger våld	27
Peter Gill, forskare och expert på våld: Ge för mobbningsoffer upprättelse	28
Skilj på mobbning och konflikt	29

Vad skolan kan göra	31
Främjande och förebyggande insatser	31
Lagstiftningen mot diskriminering och kränkande behandling	31
Aktiva åtgärder – främjande och förebyggande	32
Plan mot diskriminering och kränkande behandling	33
En strategi för att förebygga grövre våld	34
Tillit till vuxna i skolan	35
Anti-våldsprogram	37
Säkerhets- och krisplaner	37
Öppna skollokaler minskar risken för våld	38
Försök att ringa in beteenden som kan leda till våld	39
Samordning med andra myndigheter	40
Möjlighet att följa upp det förebyggande arbetet	40
Fakta: Drogtester och kameraövervakning	40
Åtgärdande insatser	43
När det finns hot om grövre våld	43
Skolpersonals rätt att fysiskt ingripa för att upprätta hålla ordningen i skolan	44
Förbud mot knivar, skjutvapen och andra vapen	45
Omhändertagande av vapen och andra föremål	46
När grövre våld har inträffat	48
Fakta: Att tänka på när grövre våld eller annan allvarlig händelse har inträffat på skolan	49
Åtgärder för att motverka att enskild elev begår våldsbrott	51
Åtgärdsprogram och stöd i grundskolan	51
Stödåtgärder i gymnasieskolan	53
Disciplinära åtgärder i grundskolan	53
När en elev får förflyttas från en grundskola	54
Disciplinära åtgärder i gymnasieskolan	55
Avstängning och förvisning från gymnasieskolan	55
Regler för avstängning och förvisning i fristående gymnasieskolor	56
Sekretessen i samband med att förebygga våld	57
Sekretessen inom den offentliga skolans elevvårdande verksamhet	58
När sekretessbelagda uppgifter får lämnas ut	59
Reglerna för utlämnande av uppgifter till brottsutredande myndighet	62
Tystnadsplikt vid fristående skolor och enskilda förskolor	62
Några sammanfattande erfarenheter av hur man förebygger och agerar vid grövre våld i skolan	63
En trygg miljö för alla	65
Litteraturtips	67
Diskussionsfrågor	69

Förord

För att motverka våld och kränkningar är det viktigt att skolan aktivt arbetar med att skapa en trygg skolmiljö. Detta innebär att skolan arbetar främjande utifrån värden som grundar sig på respekt för de mänskliga rättigheterna och demokratiska värderingar.

Under senare år har det förekommit flera grova våldsbrott i skolor. Våldet har riktat sig antingen mot elever eller personal på skolorna, eller mot skolan mer generellt. I några länder, till exempel i Finland, har elever eller före detta elever tagit med sig knivar eller skjutvapen in på skolan och använt dem i syfte att skada eller döda elever eller personal. Trots att grovt våld i skolan är ovanligt måste kunskapen om och beredskapen för allvarliga hot och händelser vara god även i Sverige. Mot denna bakgrund gavs Brottsförebyggande rådet i uppdrag av regeringen (U2008/4717/S) att kartlägga det grövre våldet i skolan. Samtidigt gavs Skolverket i uppdrag (U2008/4718/S) att ta fram ett stödmaterial för att öka kunskapen inom området.

Detta stödmaterial beskriver hur det grövre våldet i skolan ser ut och delger olika erfarenheter om hur grovt våld kan förebyggas och hanteras. Stödmaterialiet innehåller också en redovisning av den lagstiftning som gäller angående skolans ansvar och befogenheter.

Stödmaterialiet redogör bland annat från den kartläggning av det grövre våldet i skolan som Brottsförebyggande rådet (Brå) genomfört på uppdrag av regeringen. Där används en relativt bred definition av det grövre våldet som tar fasta på om ”offret fått uppsöka sjukvård eller att våldet juridiskt sett bedömts som grov misshandel eller våld med dödande uppsåt”. En central slutsats i Brås kartläggning är att de grövsta formerna av grovt våld är mycket ovanliga i den svenska skolan.

Syftet med stödmaterialiet är att ge underlag för reflexion och lärande på skolor och utbildningsförvaltningar. Texterna kan användas vid kompetensutvecklingsdagar eller som vägledning när skolan/kommunen befinner sig i svårbedömd situation. Många gånger ställs frågor om vad skolan får och inte får göra. Skolverkets förhoppning är att dessa frågor finner svar i texterna.

Avsnitten har olika karaktär och lämpar sig väl att läsas i den ordning de förekommer men kan också läsas var för sig. Juristen och författaren Olle Rimsten har tagit fram underlag till

informationen om juridiken i avsnittet *Vad skolan kan göra*. Ytterligare underlag är Skolverkets tidigare ställningstaganden i allmänna råd och informationsmateriel. Samtliga texter är redigerade och även i huvudsak författade av Mats Wingborg på uppdrag av Skolverket.

Som komplement till stödmaterialet avser Skolverket att ställa i ordningen en webbplats under www.skolverket.se där besökare snabbt kan söka sig fram till relevant information som gäller skolvård och vad lagen säger. Webbsidan kommer att iordningställas under hösten 2009.

Uppdraget har genomförts i nära samarbete med Brottsförebyggande rådet. Dessutom har samråd skett med Socialstyrelsen, Rikspolisstyrelsen samt Myndigheten för samhällsskydd och beredskap.

Kjell Hedwall

Peter Östlund

Avdelningschef

Projektledare

Grövre våld – en fråga för skolan

Alla människor förhåller sig till våldet och risken för att själv eller för att någon nära anhöriga ska bli utsatta för våld. Människor fruktar våld och vill skydda sig från våldet. Våld är en del av samhällets brottslighet. Att skada en annan persons hälsa genom uppsåtligt våld eller att orsaka en annan person smärta är straffbart. Av våldet i samhället är det en mycket liten andel som inträffar i skolan, det gäller i synnerhet det grövre våldet och våld där vapen används. Det betyder inte att frågan om grövre våld i skolan kan negligeras. Våld förekommer i skolan och det finns en ständig risk för att mobbning och trakasserier leder till fysiskt våld och att våldet trappas upp till grövre våld. Det förebyggande arbetet mot mobbning består till stor del av insatser mot kränkningar, trakasserier och mobbning, men också av insatser för att skapa öppenhet och tillit i skolan. I en trygg skola minskar sannolikheten för grövre våld. Frågan om att motverka våld i skolan har också ett större samhällsintresse. En skola där våld är ovanligt främjar ett samhälle med lägre våldsnivå. Eller omvänt, om skolan inte lyckas förebygga det grövre våldet är risken överhängande att elever skolas in i en föreställningsvärld där våld betraktas som en normalitet.

Centrala fakta – om grövre våld i skolan

När grövre våld förekommer i skolan är det vanligast att det sker i årskurs 7-9 och att både offer och förövare är pojkar. För det mesta har gärningspersonen ensam attackerat en annan pojke. Vanligen känner också gärningspersonen och offret varandra sedan tidigare. Två procent av niondeklassarna utsätts årligen för grövre våld i skolan. Det motsvarar drygt 2000 elever varje år.

En tredjedel av rektorerna, som besvarat en enkät från Brå, uppger att det hade förekommit våldsincidenter på skolan under det senaste året.

Den vanligaste formen av grövre våld i skolan är att en elev utsätter en annan elev för våld. Grövra våld riktad mot lärare är mer ovanligt.

Grövre våld består oftast av slag eller sparkar. Ibland har också olika tillhyggen använts, som plankor etc. Det finns också ett antal fall där gärningsmannen använt kniv. Våld med skjutvapen har endast inträffat vid några enstaka fall i den svenska skolan.

Oftast sker det grövre våldet mellan ungdomar i skolan när det inte finns någon vuxen i närheten. Likaså blir våldet lindrigare, när det ändå inträffar, om det har funnits vuxna i närheten. Vuxennärvaro bidrar följaktligen både till att förebygga våld och till att göra våldet mindre allvarligt.

Sannolikheten för att grövre våld ska förekomma i skolan ökar om mobbning är ett stort problem och om eleverna känner vantrivsel i skolan. Åtgärder som minskar mobbningen och ökar trivseln bidrar därför till att förebygga våld/grövre våld.

Grövre våld definieras på olika sätt i olika undersökningar. En juridisk beteckning är ”grov misshandel”, i andra sammanhang definieras det grövre våldet som att den utsatte får ”akuta skador” eller ”blir tvungen att söka vård på grund av skadorna”. De undersökningar som det refereras till här bygger på statistik om fällande domar, polisanmälningar och självdeklarerat våld.

Källa: Grövre våld i skolan, Rapport 2009:6, Brottsförebyggande rådet.

Så ser det grövre våldet ut i skolan

Det grövre våldet i skolan är ovanligt. När ungdomar är involverade i grövre våld är det vanligare att det sker på fritiden än i skolan. En förklaring är att grövre våld ofta sker när ungdomar är påverkade av alkohol. När eleverna kommer in i gymnasiet minskar våldet i skolan medan det våld som förekommer under fritiden ökar.

Dömda ungdomar som fällts för grövre våldsbrott i skolan

Det grövre våldet i skolan kan definieras på olika sätt och mätas med olika metoder, vilket också ger delvis olika resultat. Den mest aktuella överblicken av allvarliga våldsbrott i skolan är Brottsförebyggande rådets (Brå) rapport *Grövre våld i skolan*, 2009 (www.bra.se). Brå kartlägger domar där ungdomar fällts för grövre våldsbrott i domstol. Sammantaget fälldes 700 ungdomar i åldern 15-17 år för grov misshandel eller dödligt våld under perioden 1984-2007. Men bara 22 av dessa brott skedde i skolan, något som styrker tesen att de flesta av de grövre våldsbrotten sker utanför skolan.¹

Anmälan av misshandel i skolan

Brå har studerat 356 misshandelsanmälningar som ägde rum i grund- eller gymnasieskolan under år 2007, varav 20 rubricerats som grov misshandel. Även den kartläggningen visar att gärningspersonen oftast är ensam och offret oftast en annan elev. Grövre våld riktat mot lärare är mer ovanligt. Kännetecknande för grövre våld i skolan är att förövare och våldsoffer oftast känt varandra sedan tidigare. Våldet mellan obekanta är vanligare på allmän plats. Av de ungdomar som dömts för grov misshandel i skolan hade hälften av förövarna använt kniv. Av de undersökta polisanmälningarna om grövre våld i skolan hade någon form av vapen använts vid hälften av fallen, men här var det vanligaste vapnet någon form av tillhyggen, typ träplanka.²

¹ *Grövre våld i skolan*, Rapport 2009:6, Brottsförebyggande rådet, sid 25-29.

² *Ibid*, sid 29-33.

Självdeklarerat våld i skolan

Brå har vidare genomfört undersökningar där personer själva fått deklarerat om de blivit utsatta för våld. Då blir det våld som inte polisanmäls synligt. Enligt Brå är det knappt en femtedel av det självdeklarerade våldet som har anmälts till polisen. Här refereras här till två undersökningar, dels skolundersökningen om eget deltagande i och utsatthet för brott bland niondeklassare (SUB), dels den Nationella trygghetsundersökningen (NTU), där svenskar i olika åldrar svarar på frågor om utsatthet och oro för våld. I dessa undersökningar finns en avgränsad definition av ”grövre våld”, att våldet ska ha lett till att våldsoffret uppsökt vård på grund av de skador som han eller hon tillfogats. Att en person uppsöker vård behöver dock inte betyda att våldet i juridiska termer behöver bedömas som grovt. I skolan finns en närhet till skolhälsovården vilket kan göra att elever söker även för lindrigare skador.³

Av SUB-undersökningen för perioden 1995-2005 framgår att 5,6 procent av niondeklassarna har utsatts för grövre våld. Drygt 40 procent av detta våld har inträffat i skolan. I genomsnitt två procent av eleverna uppgav att de hade utsatts för grövre våld i skolan och att *den senaste* våldshändelsen skett i skolan. Det motsvarar drygt 2000 elever varje år.⁴

Brå:s sammanställning av självrapporterat våld ger i stora drag stöd åt det som framkommer i sammanställningarna av fällande domar och polisanmälningar. Enligt NTU-undersökningen är det sällan som det förekommit fler än en gärningsperson. SUB- och NTU-undersökningen visar vidare att det grova våldet är vanligare i årskurs 7-9 än i gymnasieskolan. Även dessa undersökningar visar pojkar dubbelt så ofta som flickor utsätts för våld. Skillnaden mellan könen är ännu större när det gäller grövre våld.⁵

Olika kategorier av våldsdåd, förövare och offer

Våldsdåden i skolan kan delas in i tre typfall som är ungefär lika vanliga:

- En tidigare brottsbelastad tonåring som tillsammans med en grupp beger sig till en skola för att göra upp med en elev som man är i konflikt med.

³ Ibid sid 33-40.

⁴ Ibid sid 34.

⁵ Ibid sid 27 samt 33-40.

- En elev som upplevt sig kränkt och mobbad och som vill ta hämnd.
- En elev som tidigare har varit i bråk med en annan elev. Men bråket eskalerar och går över styr, den ena får övertaget och utsätter den andra för grov misshandel.⁶

Samtliga som dömts för grövre våld i skolan i Brå:s material har varit pojkar. För det mesta är också de som utsätts för våldet pojkar. Det grova våldet består med andra ord oftast av att en pojke attackerat en annan pojke. Brå:s analys av polisanmälningar om våld i skolan (i detta sammanhang inte bara det grövre våldet) ger en likartad bild. När en pojke är offret är nästan alltid en eller flera andra pojkar förövare. När en flicka är offret är flickor och pojkar lika ofta gärningspersoner. Våldsdådet inträffar oftast i en skolkorridor eller på skolgården. Ganska vanligt är också att våldet sker på vägen till eller ifrån skolan.⁷

SUB-undersökningen ger även en del ytterligare information om vilka elevgrupper i skolan som är mest utsatta för våldsdåd. Utsattheten ökar när barnens föräldrar är arbetare (jämför med tjänstemän), när barnen bor i hyreshus (jämfört med villa/radhus), när de lever med båda sina biologiska föräldrar (jämfört med en av de biologiska föräldrarna). Utsattheten är också något större i Storstockholm och Skåne jämfört med övriga landet.⁸

Mobbning ökar risken för grövre våld

Enligt Brå är en tydlig tendens att elever som blivit utsatta för mobbning oftare än andra blir utsatta för grövre skolvåld. Sannolikheten för att en elev ska råka ut för grövre våld ökar även om eleven går på en skola där det är vanligt med mobbning, även om han eller hon själv inte blivit utsatt för mobbning. Av detta drar Brå slutsatsen att det finns ett samband mellan den allmänna trivseln i skolan och sannolikheten för att det ska förekomma våld eller grövre våld. Utifrån SUB-undersökningen drar Brå slutsatsen att det våld som lett till att den utsatta eleven söker sjukvård inte har ökat sedan mitten på 90-talet.⁹

⁶ Ibid sid 26.

⁷ Ibid sid 26 samt 31.

⁸ Ibid sid 36-37.

⁹ Ibid sid 37-39.

Skolornas bild av grövre våld

Brå har kartlagt skolans bild av det grövre våldet genom att låta 189 rektorer få svara på frågor och genom 22 gruppintervjuer med elever, lärare, rektorer, annan skolpersonal, representanter från kommuner, socialtjänst och polis. Rektorerna ansåg att grövre våld i skolan är ovanligt, medan förolämpningar och verbala kränkningar förekommer relativt ofta. Svaren visar vidare att våld är vanligare i årskurs 7-9 än i gymnasieskolan, något som även det stämmer överens med andra resultat i Brås:s rapport. Få rektorer oroade sig för att allvarliga våldshändelser ska inträffa på skolan. Likaså ansåg få av de svarande att ”slagsmål eller annat fysiskt våld” störde inläringen. Faktorer som däremot många pekade ut som hinder för den pedagogiska verksamheten var låg studiemotivation, bristande föräldraengagemang och få vuxna i skolan.¹⁰

Av rektorerna uppgav 68 – av 198 tillfrågade – att de under det senaste året inträffat en våldshändelse som krävt någon form av sjukvård för den drabbade. Vid dessa skolor ansåg nästan alla rektorerna att de varit väl förberedda eller ganska väl förberedda för att hantera händelsen. Denna slutsats var inte lika självklar för andra vuxna i skolan. Där uppgav många att de blivit ”tagna på sängen” eller ”handfallna” när en våldshändelse inträffat.¹¹

Knivdådet på Ljungbyskolan

”I dag när jag åkte till min gamla skola som ligger i Kalmar för att hälsa på lite kompisar så fick jag höra en ganska jobbig och konstig grej. En av mina bästa kompisar hade blivit knivhuggen precis vid ögat av en mobbad kille i skolan. Den mobbade killen som varit mobbad nästan hela sitt liv hade knivhotat en annan kille i skolan. Min kompis puttade då till killen och då vände han sig om direkt och satte kniven precis vid ögat. Min kompis klarar sig bra men är nu kanske blind på sitt högra öga. Antagligen så gjorde denna killen detta för han var mobbad och

¹⁰ Ibid sid 58-78.

¹¹ Ibid sid 62-69.

ville göra nått åt saken."

Citat från inlägg på internetforumet www.fragbite.com (Namnet på den drabbade personen har ersatts av "min kompis".)

I maj 2005 förföljde ett gäng pojkar en elev i korridorerna på Ljungbyskolan utanför Kalmar. Plötsligt vänder sig den förföljda killen om och drar upp en kniv. Han sticker kniven mot den som står närmast. Kniven träffar nära ögat. Många barn vittnen till det som sker. Den skadade pojken blöder kraftigt och det uppstår panik. Många barn är rädda och springer iväg. Den knivskurna 16-åringen fördes så småningom vidare till Linköpings Universitetssjukhus. Kniven hade orsakat skador på skallbenet och på ett ögonlock. Han syn förblir dock intakt.

Förövaren är en 14-årig pojke som under en längre tid retats av andra barn. I samtal med polisen som kommer till skolan säger 14-åringen att han känt sig trakasserad av ett äldre gäng elever. Polisens informationschef Ulf Karlsson tar också upp detta när han blir intervjuad i tidningen Barometern. Han säger att "äldre elever" retat honom och att det "pågått en tid". Även andra barn på skolan bekräftar att 14-åringen har varit mobbad. Polisen konstaterade samtidigt att dådet inte medförde några polisiära åtgärder. En polisanmälan lämnades in men eftersom förövaren endast var 14 år var han inte straffmyndig.

En konsekvens av våldsdådet på skolan blev att den dåvarande rektorn slutade i förtid. Den som tillfälligt fick hoppa in på posten blev Ann-Christine Kittel-Olsson, som vid tidpunkten för våldsdådet var rektor vid en annan skola. Under det närmaste halvåret skulle hon få ägna nästan all sin tid åt att ta tag i efterverkningarna av våldsbrottet.

Ann-Christine Kittel-Olsson har också stor kännedom om förövaren eftersom han tidigare hade varit elev på hennes dåvarande skola.

Tiden efter våldsdådet var svår

Ann-Christine Kittel-Olsson berättar att perioden efter våldsdådet var mycket svår. En kort tid efter knivdådet inträffade också ett fall av våld med skjutvapen i en skola USA.

- Det fick omedelbara konsekvenser för Ljungbyskolan. Oron späddes på. Förövaren av knivdådet gick kvar på skolan och många elever var rädda för honom. Föräldrar till andra elever på Ljungbyskolan tog kontakt med Ann-Christine Kittel-Olsson och hotade med att låta sina barn byta skola om inte 14-åringen flyttades.

Det skulle ta mer än ett halvår innan stämningarna på skolan blev lugnare. Ann-Christine Kittel-Olsson säger att en lärdom är att det krävde en öppen dialog, information och ett tydligt ledarskap.

- Elever och föräldrar måste få förtroende för att skolan kan upprätthålla tryggheten.

Det förebyggande arbetet inleddes

I efterdyningarna av våldsdådet har mycket förändrats på skolan. Ann-Christine Kittel-Olsson säger att man blev mycket mer medveten om det förebyggande arbetet. Några av de nyckelord hon nämner är kamratstöd, rastvakter, ett aktivt elevvårdsteam och samtal med föräldrarna.

- På skolan hade man tidigare använt den så kallade Farstamodellen, i den betonar man att föräldrarna till mobbare inte ska kopplas in i ett första skede. Den tanken gick vi helt ifrån. Istället började vi bygga kontakter med föräldrarna på ett tidigt stadium. Vi har också skrivit om detta i likabehandlingsplanen.

Ann-Christine Kittel-Olsson nämner också att skolan och hela skolområdet i Södermøre förstärkt värdegrundsarbetet, bland annat har man tagit fram en broschyr om utarbetat konkreta regler för skolan. Samtidigt säger Ann-Christine Kittel-Olsson

att även om medvetenheten höjts så är det svårt för lärare och skolledning att upptäcka allt.

- En del saker som sker är subtila. Det finns också många situationer då inte någon vuxen är närvarande. Jag har flera gånger fått uppgifter om kränkande behandlingar som överraskat mig.

I media har det funnits uppgifter om att det hade varit känt sedan tidigare att 14-åringen hade burit kniv i skolan. Det känner inte Ann-Christine Kittel-Olsson till. Men hon understryker att kniv i skolan inte är tillåtet och att skolan omedelbart måste reagera om det uppdagas att en elev har en kniv med sig. Däremot finns inga belägg för att 14-åringen hade tagit med sig kniven i avsikt att använda den för att försvara sig. Det förnekades också av 14-åringen själv.

(Ljungbyskolan har bytt namn och delats upp. De två skolorna heter i dag Ljungbyholmsskolan och Södermöreskolan.)

Våld med skjutvapen i skolan

Det grövre våld i skolan som under det senaste decenniet väckt största uppmärksamhet i media har inträffat utanför Sverige. Det har handlat om våld med skjutvapen som krävt flera dödsoffer, senast i Tyskland 2009 och tidigare i Finland och USA. Det finns gemensamma faktorer som är intressanta att ta del av för att förstå fenomenet och ha med sig i det förebyggande arbetet. Våld med skjutvapen i skolan har förekommit också i Sverige, som vid mordet på Bromma gymnasium 2001, men detta har hittills varit ytterst ovanligt. Vid ytterligare något tillfälle har det funnits hot om väpnat våld i svenska skolor, som vid Enskede gårds gymnasium, men även detta är mycket ovanligt.

Flera forskare har analyserat våldet med skjutvapen i skolan i USA. I Brottsförebyggande rådets (Brå) rapport "Grövre våld i skolan" (2009) finns en beskrivning av denna forskning där man lyfter fram de viktiga slutsatserna.

Olika typer av våld med skjutvapen

I USA skiljer forskare mellan två olika typer av dödligt skolvåld.¹² Den första typen karakteriseras av att det i skolans närhet finns en hög kriminalitet, våld med skjutvapen, narkotikahandel etc. Detta våld tränger in i skolan, exempelvis genom dispyter mellan olika individer. Skolorna som drabbas av våldsdåden ligger ofta i fattiga och etniskt segregerade områden.

Den andra typen av våld med skjutvapen i skolan har ofta inträffat i framgångsrika medelklassområden där våld och kriminalitet varit ovanligt. Gärningspersonen har inte misslyckats i skolan. Samtidigt har han ofta känt sig "kränkt" eller "förorättad", men orsakerna har snarare varit en abstrakt känsla än konkreta hot och händelser. I efterhand har man ofta upptäckt att förövaren lidit av psykiska problem, men det är slående att detta oftast

¹² *Deadly lessons. Understanding lethal school violence*, Moore, M. H. mfl (red), National Academies Press (2003).

inte uppmärksammats och åtgärdats tidigare.¹³ Denna typ av våld med skjutvapen i skolan har lett till stor uppmärksamhet eftersom det vid flera fall varit många dödsoffer.

En gemensam nämnare för både typerna av våld med skjutvapen är dock att gärningspersonen i princip alltid varit en pojke, ett undantag var ett av de tidiga fallen av våld med skjutvapen i USA som utfördes av en 16-årig skolflicka.¹⁴

Våld med skjutvapen i skolorna i Jokela och Kauhajoki

Dåden utförda med skjutvapen i skolorna i Jokela den 7 november 2007 och i Kauhajoki den 29 september 2008 förändrade Finland. På högstadie- och gymnasieskolan i samhället Jokela i Tusby kommun sköts nio personer till döds, bland dem gärningspersonen som tog sitt liv. Sex av offren var elever, fem pojkar och en kvinnlig vuxenstuderande. Övriga offer var skolans rektor och skolhälsovårdare. I Kauhajoki, på en enhet inom Seinäjoki yrkeshögskola, sköts elva personer till döds, däribland gärningspersonen som begick självmord. Av offren var nio studerande, åtta kvinnor och en man, därtill dödades en manlig lärare.

Myndigheterna i Finland har dragit flera lärdomar av de tragiska våldsdåden. Flera konkreta åtgärder har också genomförts som ett resultat av våldsdåden; skolornas säkerhetsplaner har förnyats för att täcka nya hot, omkring 2000 anställda vid skolorna har fått säkerhetsutbildning, en utredning ser över vapenlagstiftningen och samordningen mellan skola, polis och Räddningsverket har förbättrats och konkretiserats.

Snabbt få ut korrekt information

¹³ *Studying rare events through qualitative case studies. Lessons from a study of rampage school shootings*, Harding, D. J., Fox, C. Och Metha, J. D., Sociological methods and research, 31(2), 174-217 (2002).

¹⁴ Detta avsnitt bygger på *Grövve våld i skolan, Rapport 2009:6*, Brottsförebyggande rådet, sid 43-57.

Sakari Karjalainen, ansvarig för frågorna vid landets utbildningsdepartement, säger att departementet har ansvar att ta fram instruktioner för och bygga upp skolans krishantering. När ett allvarligt dåd väl har inträffat är det Räddningsverket och polisen som har det första ansvaret på plats. Sakari Karjalainen betonar att det redan under den akuta fasen är viktigt att skolorna snabbt kommer ut med korrekt information, innan det börjar uppstå ryktesspridning.

- I Jokela-fallet var problemet att vi till en början inte visste exakt vad som hänt. Polisen ville inte lämna ut någon exakt information. Det var inte möjligt att upprätta en lägesbild.

Nästa steg efter ett våldsdåd är att ge stöd till skolan och kommunen. Sonja Ollas-Airinen, från Länsstyrelsen i södra Finland, betonar att det är viktigt att hålla basfunktionerna i liv. I Jokela stod skolan stängd i en vecka och eleverna drog omkring i staden och uppehöll sig i butikerna, något som skolmyndigheterna i Finland i dag ser som ett misslyckande.

- När många elever befinner sig i chocktillstånd är det särskilt viktigt att få igång den normala verksamheten. I annat fall finns en stor risk för att eleverna känner sig övergivna, vilket ökar otryggheten och misstron. Det bör redan i förväg finnas en plan för vilka andra lokaler som kan användas vid en krissituation.

Medierna omedelbart på plats

Bara några timmar efter att dådet i Jokela hade inträffat fanns pressen på plats, också många internationella tidningar.

- Innan någon hann ingripa hade barn i chock intervjuats. I en sådan situation är det lätt att man säger saker som man sedan ångrar. Vi har lärt oss att vi snabbt måste skydda barnen från media vid krissituationer. I annat fall finns risk att en del blir utnyttjade, säger Sonja Ollas-Airinen.

Efter våldsdåden i Finland har rutinerna skärpts för skolans säkerhetsplaner. Planerna innehåller olika moment, bland annat

brandsäkerhet och organisation vid grövre våld. Varje skola i Finland har också fått en särskilt kontaktperson inom polisen som de ska kontakta vid grövre våld eller hot om våld.

Heidi Peltonen, vid Utbildningsstyrelsen, berättar att säkerhetsplanerna är uppdelade i en öppen och en slutna del, den sistnämnda känner bara ledningen på skolan och vissa nyckelpersoner till.

- Den slutna delen tar bland annat upp hur skolan ska agera vid grövre våld som exempelvis vid våld med skjutvapen. Den bör vara slutna så att vi inte i onödan skrämmer upp elever och föräldrar, öppenheten skulle i sig också kunna inspirera till våldsdåd. Vi vill inte ha en öppen plan för att motverka våld med skjutvapen.

- Sedan är det enormt viktigt att vi samverkar med fler myndigheter, som Räddningsverket. På kommunal nivå finns också en övergripande säkerhetsplan, skolorna utformar sina mer konkreta planer utifrån dessa.

Motverka fenomenet copycat

Just att öppna beskrivningar av våldsdåd och hur de ska kunna förhindras i sig kan bli en inspirationskänsla till nya dåd är ett fenomen som brukar benämnas copycat. Sedan dådet i Kauhajoki 2008 har det förekommit fler än 300 hot om våld eller attentat riktade mot finska skolor, vilket är en kraftig ökning. Policyn från myndigheter och skolor har varit att försöka undvika att dessa hot automatiskt blir en nyhet i media, då det kan bidra till att nya hot uppstår. Finska Utbildningsstyrelsen, motsvarigheten till svenska Skolverket, har haft flera diskussioner med media om detta. Från början fanns stora oenigheter och finska Journalistförbundet anklagade skolmyndigheterna för att underminera yttrandefriheten.

- Fortfarande finns spänningar mellan skolmyndigheterna och media, men vi har närmast oss varandra. Vi kan aldrig förbjuda pressen att skriva vad de vill. Men de måste vara medvetna om att de kan bidra till copycat-fenomenet. I dag har de stora

tidningarna insett detta, men inte alltid den mer oseriösa pressen, säger Heidi Peltonen.

Markku Heiskanen, överkonstapel och nationellt ansvarig för polisens insatser för att förebygga våld i skolan, berättar att polisen har undervisat skolorna i hur man genomför en hotbedömning.

- Själva hotbedömningen görs av skolledningen tillsammans med ett antal nyckelpersoner, ibland involveras även ansvarig polis. I hotbedömningen behandlas ingående källan till hotet, den aktör som enligt hotet ska utföra dådet, sättet att förverkliga hotet, sannolikheten, hotets konsekvenser och möjligheterna till motåtgärder.

- Allra vanligast är att hoten är tomma. Då är det viktigt att skolorna inte överreagerar och utrymmer lokalerna. När hoten är av lägre grad får eleverna för det mesta inte veta någonting.

För det mesta brukar polisen besöka skolan även om hoten inte bedöms som seriösa.

- Men på en punkt har polisen haft en låg tröskel. Vi har ansträngt oss för att få fast dem som utformat hoten. Flera fall har också löst och de ansvariga har gripits. Eftersom det handlar om ungdomar blir konsekvensen att vi för samtal med dem. Men vi pratar också alltid med deras föräldrar, säger Markku Heiskanen.

Både Heidi Peltonen, vid finska Utbildningsstyrelsen, och Markku Heiskanen, vid polisen, betonar att det förebyggande våldsarbetet också ställer konkreta krav på skollokaler.

- Det är av stor vikt är att det finns ett fungerande högtalarsystem. Från rektorsexpeditionen ska det vara möjligt att nå ut med ett meddelande till alla klassrum på en skola. Det är viktigt att snabbt nå ut med akut information, exempelvis om att en del av skolan tillfälligtvis har stängts av, dels för att ge en korrekt och likartat information för att förhindra ryktesspridning. Vår erfarenhet är att felaktig information kan spridas med blixtfart via mobiler och sms. Vidare ska det vara möjligt att snabbt låsa alla klassrum. Det är av stor betydelse om det förekommer gärningspersoner med

skjutvapen. Ytterligare en viktig sak är att det finns bra ritningar över skolan och markerade platser där man ska samlas vid vissa typer av händelser, som vid brand eller seriösa språnghot.

Ökat välbefinnande minskar riskerna för grövre våld

Sakari Karjalainen, vid undervisningsministeriet, betonar att man i arbetet mot det grova våldet i skolan måste skilja på åtgärder som å ena sidan handlar om hur man ska agera när grövre våld eller hot om grövre våld uppstår, å andra sidan hur man ska kunna förebygga det grova våldet.

- När det gäller det sistnämnda är dagordningen bredare. Allt som ökar välbefinnandet i skolan minskar risken för grövre våld. Vi måste skapa ett öppet klimat på skolan så att elever slår larm till lärare om de känner oro för att någon elev kan bli våldsam. Ju bättre kommunikation, desto bättre förutsättningar att kommunicera om säkerheten.

- Likaså är det av stor betydelse att det finns ett nära samarbete mellan lärare och föräldrar och att föräldrarna att bli delaktiga i skolans verksamhet. Vi vet av internationell erfarenhet att barn i isolerade hem med få kontakter med skolan är överrepresenterade när det gäller det grova våldet. Det var också ett kännetecken för gärningspersonen i Jokela.

Till detta tillfogar Marja Tarja Mankkinen, inrikesdepartementet, att skolhälsovården har en särskild betydelse.

- Det handlar inte bara om att den ska ha tillräckligt med resurser, utan också att vi ska bli bättre på att samverka mellan skolan och sociala myndigheter. Men på den punkten har flera initiativ tagits som ett resultat av händelserna i Jokela och Kauhajoki. Det handlar både om att skapa nya kontaktytor och att se över regelverket. Vi har också blivit bättre på att följa upp de ungdomar som inte fortsätter i gymnasieskolan efter grundskolan, det vill säga ungdomar som inte går i skolan och som är mellan 15-18 år. Ett första steg har varit att söka

upp dem och ta reda på vad de gör. Det är ett sätt att motverka marginalisering.

Både gärningspersonerna i Jokela och Kauhajoki var mycket aktiva på internet. Gärningspersonen i Kauhajoki hade tidigare publicerat videofilmer och bilder på sig själv med olika sorters handeldvapen. Samma dag som han utförde skjutningarna loggade han in på sitt YouTube-konto där han skrev ett inlägg med rubriken "Massacre in Kauhajoki". Även skolmördaren i Jokela tillbringade mycket tid på internet, där han hittade förslag till hur man skulle gå tillväga för att genomföra en skolmassaker. Sakari Karjalainen, utbildningsdepartementet, berättat att detta skapat en stor debatt i Finland om internetns betydelse och i synnerhet om olika former av "hatsidor" kan underblåsa det grova våldet.

Sonja Ollas-Airinen, från Länsstyrelsen i södra Finland, fyller i:

- Många ungdomar lever till stor del i den virtuella världen. Där byggs också kontaktnät mellan ungdomar med samma åsikter och attityder. Både skolan och föräldrarna har ett ansvar för att kontrollera hur ungdomarna använder internet och vilka webbsidor man besöker.

Gärningspersoner som använder väpnat våld i skolan ger vinkar på förhand

Efter våldsdåden i Finland genomfördes seminarier med de amerikanska forskarna Mary Ellen O'Toole, som länge varit specialrådgivare för FBI, och Stuart Twemlow, professor i psykiatri. Carl-Erik Rusk har för tidningen Läraren, utgiven av Finlands Svenska Lärarförbund, rapporterat om diskussionerna. Vi återger här hans rapport.

I USA kom det brutala uppvaknandet redan i augusti 1966. Då öppnade den 25-årige förövaren eld i en tornbyggnad på

University of Texas. Han mördade först sin hustru och sin mor, innan han klättrade upp i tornet. Efter en häftig eldgivning, som pågick i 90 minuter och som resulterade i 14 döda och 32 sårade blev han skjuten av polisen.

- Den lokala polisen hade ytterst svårt att ta sig in i byggnaden. Skottdramat ledde till ett beslut om att grunda SWAT-team, berättade Mary Ellen O'Toole.

SWAT-teamen, som är välbekanta från filmer, är strategiska insatsstyrkor. Förkortningen står för Special Weapons and Tactics.

Läckage föregår grövre våld

Den gemensamma nämnaren i de fall som O'Toole redovisade var att gärningspersonen lämnat spår, "läckage", som kunde ha använts för att undvika våldsdåden.

Förövaren från University of Texas hade till exempel berättat för en psykolog om tvångsmässiga tankar rörande hur han från tornet skulle skjuta på allt som rör sig.

- Våld med skjutvapen i skolan bygger nästan aldrig på infall. Gärningspersonerna vaknar inte upp en morgon och beslutar sig för att mörda. Det handlar om dåd som kräver planläggning och koordination. För gärningspersonen måste ju skaffa vapen och förnödenheter. En del genomför skjutövningar och de allra flesta lämnar efter sig självmordsbrev eller meddelanden på nätet, där de förklarar sina gärningar, säger Mary Ellen O'Toole.

Så är fallet också när det gäller den kanske allra mest kända skolmassakern, alltså massakern i Columbine High School i april 1999. De två förövarna sköt 12 skolkamrater och en lärare och sårade 23 personer, innan de begick självmord. Avsikten var att skapa ännu större förödelse, men lyckligtvis detonerade inte de bomber som mördarduon hade placerat ut i skolan.

Men det var uppenbart att Harris och Klebold hade sänt signaler långt tidigare bland annat genom att vara extremt fixerade på våld. Och vapen, trots att de lyckades rätt väl i uppsåtet att inte låta föräldrarna veta vad de sysslade med.

- Men läckaget kunde inte identifieras då. Nu vet vi mera, sade O'Toole.

O'Toole är en av de få, som har haft möjlighet att bekanta sig med den journal i videoform, som Columbine-mördarna lämnade efter sig. Hon var nämligen en av två FBI-speciale experter som gavs i uppdrag att bedöma huruvida banden kunde släppas av en domstol.

- Jag har sett det mesta, men detta var det mest kusliga jag har sett! Pojkarna skämtade glatt och fyndigt om sina planer. Banden innehöll också direkta uppmaningar till andra potentiella mördare att axla deras mantel, sedan de själva hade dött, berättade O'Toole.

Tänk på hur dåden beskrivs

Stuart Twemlow forskade i dessa copy cats-beteenden strax efter massakern i Columbine. Fenomenet är tyvärr också bekant hos oss.

Twemlows forskning visar att i staten Pennsylvania dokumenterades 354 hot om skolvåld under 50 dagar efter massakern i Columbine. Tidigare hade det förekommit uppskattningsvis 1-2 hot per år. 56 procent av hoten ägde rum under de tio första dagarna efter illdådet.

Medierna uppmärksammar illdåd av detta slag synnerligen synligt och O'Toole har ett råd till medierna.

- Tänk efter vad ni gör! Medierna måste inse att blodiga historier som kablats ut kan skapa oro och avbryta arbetet i många skolor. Och gör för Guds skull inte gärningspersonen till något slags hjälta! Ofta ligger psykiska problem bakom dåden, vilket också bör noteras. Det kan bidra till att mördarna inte ges status av martyrer eller hjälta bland olika motkulturer,

sade O'Toole.

- Den mediala exponeringen kan uppmuntra till en nya fall av våld med vapen i skolan. Våld föder våld. Här finns en inbyggd smittoeffekt, sade O'Toole.

Efter de förödande dåden har de flesta skolorna i USA byggt upp program, som tar itu med riskerna för liknande dåd.

- Men tyvärr finns det ingen gemensam profil, som passar in på potentiella massmördare. Det finns alltså ingen typisk gärningsperson som utför våld med vapen i skolan. Just därför är det viktigt för skolorna att ha en rationell och standardiserad metod för att värdera hot och reagera på dem. Ta alla hot på allvar och ha en färdig strategi för att handskas med dem, manade O'Toole.

Men därmed säger hon inte att man i skolorna ska ta itu med våldsfixerade individer, som kan utgöra ett hot mot tryggheten i skolmiljön.

- Låt sakkunnigt folk ta över, när ni bedömer att det kan finnas ett konkret hot. Ta kontakt med polisen eller andra myndigheter. Potentiella våldsmän är ingen sak för lekmän, sade O'Toole.

Stuart Twemlow har fördjupat sig i våld med vapen i skolan i Förenta staterna, men också på annat håll.

- Gärningspersonerna var, med vissa undantag, föremål för allvarlig och våldsam mobbning. Men gärningspersonerna var inte udda och ovanliga individer fram till det att de beslöt om att de tänkte hämnas, sade Twemlow.

Hans slutsats är glasklar: alla skolor bör ha en utvecklat anti-våldprogram. Men det får inte vara ett dokument, som samlar damm i en bokhylla.

- Skolorna måste prioritera anti-våldprogrammen högt, sade Twemlow.

Han vill också att skolorna arbetar hårt med att se till att eleverna och studerandena känner sig trygga.

- I skolorna måste man identifiera och uppmuntra borna ledare,

alltså individer som arbetar för gruppens bästa i stället för endast sig själva. I skolorna bör man också uppmärksamma interna och externa maktkamper innan dessa blir stora problem, sade Twemlow.

Han pekar också på att mobbning inte alltid handlar om våldsam interaktion mellan elever.

- Skolorna måste också våga ta itu med "hysch-hysch"-frågor, såsom lärare som mobbar elever och elever som mobbar lärare, sade Twemlow.

Våldshotet på Enskede gårds gymnasium

I november 2007 utsattes Rolf Ödén, den dåvarande rektorn på Enskede gårds gymnasium, för dödshot. Två elever, 16 och 17 år gamla, hade planer på ett väpnat attentat. Hoten riktade sig också mot skolans vaktmästare. Det var Rolf Ödén som själv tog kontakt med polisen. Morgonen efter gav åklagaren klartecken till polisen som arresterade de två pojkarna i skolan.

I sin klass hade de två pojkarna återkommande pratat om det våldsdådet i Columbine i USA 1999 då 12 elever och en lärare sköts till döds av två elever. De två pojkarna var också mycket intresserade av skjutvapen och vapentidningar.

Efter våldsdådet i finska Jokela blev hoten konkreta. Inför elever på skolan och inom hörhåll från vaktmästaren sade de två pojkarna att de tänkte döda rektorn och vaktmästaren. Flera av eleverna i klassen tyckte att hoten började bli obehagliga. En av eleverna sökte upp kuratorn och förklarade sin oro. Kuratorn sökte omedelbart upp rektorn och berättade om hoten.

- Det första jag gjorde var att prata med den lärare som var klassens mentor och med vaktmästaren som hade haft mycket kontakt med pojkarna. Deras uppgifter förstärkte hotbilden, bland annat berättade vaktmästaren att pojkarna hade begärt att

få ritningar till skolan. Det var då jag ringde polisen, säger Rolf Ödén.

Rolf Ödén är övertygad om att åtminstone en av pojkarna menade allvar med hoten.

- Den ena var hjärnan bakom hoten, den andre hängde mer på. Men det som var karakteristiskt för båda var att de verkade ha blivit lämnade mycket ensamma. Det var i alla fall en slutsats vi drog när vi i efterhand analyserade vad som skett. Den ena av pojkarna hade också utsatts för långvarig mobbning.

Pojkarna hade tidigare varit involverade i våldsdåd

För Rolf Ödén kom hotet inte som en blixt från en klar himmel. Pojkarna hade varit involverade i olika incidenter tidigare. En av pojkarna hade tryckt en bagarkniv mot strupen på en flicka. Det resulterade i att han blev avstängd från skolan i två veckor, men händelsen polisanmäldes aldrig, något som Rolf Ödén i efterhand tycker var ett misstag.

- I dag är jag av uppfattningen att alla sådana händelser bör anmälas till polisen.

Efter polisens ingripande blev den viktiga uppgiften för Rolf Ödén att informera personal och elever.

- Det var viktigt att det skedde på en gång. Personalen fick en information, sedan samlade jag alla elever i matsalen och berättade för dem vad som hänt. Vi hade också fortlöpande information på skolans hemsida. Kuratorn höll också extra öppet för elever som vill komma och prata, ett slags minikriscentrum. Genom att vi var tydliga tror jag att vi lyckades skapa lugn. De mest oroliga var faktiskt föräldrarna. En del ringde och frågade om de skulle våga skicka sina barn till skolan.

I efterhand kom mer uppgifter fram som stärkte den tidigare bilden av de två pojkarnas fascination inför vapen och fall av väpnat våld i skolan. Polisen beslagtogs deras datorer och i dem fanns mängder med information om dåden i amerikanska Columbine och finska Jokela.

- De kunde händelserna i detalj. Polisen hittade också nedladdade Youtube-filmer med gärningspersonen i Jokela. Jag är övertygad om att de hade skaffat skjutvapen om de fått en möjlighet.

God kommunikation förebygger våld

När Rolf Ödén i dag ser tillbaka på vad som inträffade är det några saker han gärna vill förmedla till andra skolor. Han betonar att det fanns en god kommunikation på skolan, ett fritt flöde, som gjorde att informationen om hoten nådde fram till honom. Det kanske förhindrade ett attentat. Samtidigt understryker han att skolpersonalen måste ögon i nacken för att kunna uppmärksamma beteendet hos elever som kan finnas i riskzonen för att begå våldsbrott.

- Sedan tror jag att det är väldigt bra om även skolledningen deltar i elevvårdsarbetet. Då får man mer kunskap om en del av de elever som kan finnas i riskzonen både för att bli förövare och offer. Själv ingick jag som rektor i elevvårdsteamet. Om inte det är möjligt måste ledningen ändå hålla en hygglig kontakt med elevvården.

Rolf Ödén betonar också det förebyggande arbetet. Framför allt menar han att det är vitalt att få med alla elever i den sociala gemenskapen.

- Vi får inte slå oss till ro och acceptera att några står utanför. Skolan har ett tydligt värdegrundsuppdrag, det handlar om att förhindra utanförskap.

Rolf Ödén tycker också att både skolan och föräldrar har ett ansvar för att kontrollera vilka webbsidor som barnen besöker.

- Vi måste reagera om ungdomarna fastnar på vålds- och vapensidor. I de här fallet spelade internet en stor roll. Pojkarna hämtade mycket av informationen därifrån. Gärningspersonen i Jokela blev en hjälte.

De två pojkarna som utsatte rektorn för hot kom aldrig tillbaka till Enskede gårds gymnasium. Det var också ett krav från rektorn att de inte skulle få komma tillbaka.

- Det bidrog till att arbetsron kom tillbaka väldigt snabbt. Jag kan inte säga att hoten kom att inverka på stämningen på skolan. Det var snart samma gamla skola igen, avslutar Rolf Ödén.

(Rolf Ödén är i dag rektor på en annan gymnasieskola.)

Peter Gill, forskare och expert på våld: Ge för mobbningsoffer upprättelse

Professor Peter Gill, professor i pedagogik vid högskolan i Gävle och expert på våld bland ungdomar, menar att det finns två olika grundorsaker till grövre våld i skolan. Den ena - som våldet med skjutvapen i skolan i Finland, USA och Tyskland är exempel på - handlar om gärningspersoner som närt en aggression och besvikelse.

- De har känt sig kränkta, men deras förbittring är generell och egentligen inte inriktad mot skolan som sådan. Två av de finska gärningspersonerna hade varit mobbade, men inte på den skola där de sedan utförde massakern.

Den andra orsaken till grövre våld handlar om gängbråk, exempelvis mellan ungdomar från olika stadsdelar.

Styrkeförhållandena är ofta någorlunda jämna. Men ibland urartar det hela och bråken övergår i misshandel.

Peter Gill understryker sambandet mellan mobbning och den första kategorin av grövre våld. Han hävdar att sår kan sitta i länge.

- Det vore naivt att tro att såren blir läkta bara för att mobbningen upphör. De två manliga eleverna som 1999 sköt ihjäl 12 andra elever och en lärare vid Columbine High School i USA hade båda varit mobbade och var hatiska mot samhället.

Peter Gill refererar bland annat forskning om våld med skjutvapen i skolorna i USA¹⁵ som visar att tre fjärdedelar av gärningspersonerna hade utsatts för mobbning, hot eller misshandel innan attentatet. I flera fall hade denna mobbning pågått en längre tid, det är också vanligt att mobbningen beskrivits som en utlösande faktor som lett till beslutet att utföra attentatet. En grupp av gärningspersoner, men inte alla, visade också tecken på beteendestörningar, flera hade självmordstankar eller hade försökt att begå självmord.

För Peter Gill leder detta till en slutsats om hur grövre våld i skolan kan förebyggas.

- För att förhindra skolmassakrer måste vi se till att mobbningsoffer får upprättelse. I annat fall finns risken att tankarna om upprättelse genom vedergällning växer.

Skilj på mobbning och konflikt

Peter Gill varnar också för situationer där skolan misstolkar mobbning och tror att det handlar om en konflikt mellan två jämbördiga parter.

- Det ligger i mobbarnas intresse att provocera fram ett motvåld eller aggressiv reaktion. Lärare missbedömer ofta sådana handlingar som antingen ren aggression eller konflikt, vilket utgör en kränkning i sig. Det riskerar att öka mobbningsoffrets hämndlystnad och upplevelse av att vara missförstådd. Det aggressiva eller reaktiva offret kan lättare acceptera en tillrättavisning i situationer där "systemet" har "fattat" att utövaren faktiskt är ett offer.

Ett annat gemensamt kännetecken på gärningspersonerna är, enligt Peter Gill, en hög konsumtion av våld genom spel och film och ett starkt intresse för vapen.

- En avgörande skillnad mellan Sverige och USA är att det är betydligt lättare att få tag i vapen där. Just möjligheten att

¹⁵ *Safe School Initiative* (2004). Studien kan laddas ner från adressen: www.ed.gov/admins/lead/safety/preventingattacksreport.pdf

få tag i vapen, till och med handeldvapen, ökar markant risken för grövre våld i skolan.

Grövre våld i skolan utövas nästan bara av män. Men när vapen sprids kan även kvinnor få tillgång till dem.

- Ett av de första skoldåden där skjutvapen användes i USA utfördes av en 16-årig flicka som fått ett gevär i julklapp av sin pappa.

Peter Gill påpekar att skolbränder blivit ett fenomen i Sverige och drar paralleller till skolvåld med skjutvapen i andra länder.

- Vi vet inte tillräckligt om bakgrunden. Men skolbränderna kan vara en svensk variant av riktat våld och vedergällning.

Vad skolan kan göra

Erfarenheterna av att motverka och förhindra grövre våld i skolan är av olika karaktär. En del insatser handlar om hur en god skolmiljö ska främjas och hur mobbning och kränkningar ska förebyggas, andra är åtgärdande och gäller en enskild elev i samband med akuta problem.

Främjande och förebyggande insatser

Alla insatser som bidrar till trygghet och trivsel i skolan minskar risken för grövre våld. Men några saker är mer centrala än andra. Det handlar framför allt om att främja respekt för allas lika värde. Men det handlar också om vuxennärvaro i skolan, ett gott samarbete mellan skola och hem och en fungerande elevvård.

Sambandet mellan mobbning och grövre våld är belagt. Brå pekar på att elever som blivit utsatta för mobbning oftare än andra också blir utsatta för grövre våld. Om mobbning är vanligt på en skola ökar risken för alla elever att bli utsatta för grövre våld, även för dem som inte varit utsatta för mobbning. En erfarenhet från USA är att om lindrigt våld i skolan accepteras kan det komma att uppfattas som en normalitet, vilket i sin tur ökar risken för grövre våld. Om skolan misslyckas med att förebygga mobbning och våld kan det skapas en ond cirkel där våld uppfattas som en normalitet och något som kan vara acceptabelt.

Lagstiftningen mot diskriminering och kränkande behandling

Från den 1 januari 2009 finns bestämmelser om diskriminering och kränkande behandling i diskrimineringslagen och 14 a kap. skollagen. Tidigare fanns dessa bestämmelser i lagen om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever.

De lagstadgade diskrimineringsgrunderna är kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionshinder, sexuell läggning och ålder.

Direkt diskriminering innebär att någon missgynnas genom att behandlas sämre än någon annan behandlas, har behandlats eller skulle ha behandlats i en jämförbar situation, om missgynnandet har samband med någon av diskrimineringsgrunderna.

Indirekt diskriminering innebär att någon missgynnas genom tillämpning av en bestämmelse, ett kriterium eller ett förfaringssätt som framstår som neutralt men som kan komma att särskilt missgynna personer och det kan kopplas till någon av diskrimineringsgrunderna.

Trakasserier innebär ett uppträdande som kränker någons värdighet och som har samband med någon av diskrimineringsgrunderna.

Men kränkande behandling menas i skollagen¹⁶ ”ett uppträdande som utan att vara diskriminering enligt diskrimineringslagen kränker ett barns eller en elevs värdighet”.

Lagstiftningen gäller för verksamhet som bedrivs i skola, förskola och på fritidshem.

Det är förbjudet att diskriminera ett barn eller en elev i förskolan eller skolan. Huvudmannen eller personalen får inte heller utsätta ett barn eller en elev för kränkande behandling.

Dessutom måste skolan bedriva aktiva åtgärder för att främja barns och elevers lika rättigheter och möjligheter och motverka kränkande behandling samt för att förebygga och förhindra förekomsten av trakasserier och kränkande behandling. Det främjande arbetet innebär att hitta och stärka de positiva förutsättningarna för likabehandling i verksamheten, medan det förebyggande arbetet tar sikte på att minimera risken för kränkningar.¹⁷

Aktiva åtgärder – främjande och förebyggande

Det främjande arbetet handlar om att förankra respekten för alla människors lika värde och de mänskliga rättigheterna samt att utveckla en skolmiljö där alla elever känner sig trygga och trivs. Det främjande arbetet riktar sig till alla och genomförs utan att det föranleds av något särskilt problem. Det bör vara en naturlig och återkommande del i vardagsarbetet och inte drivas som ett enskilt projekt vid sidan av den reguljära verksamheten. Det ska vara målinriktat vilket ställer krav på ett planmässigt arbetssätt med tydliga och utvärderingsbara mål.

¹⁶ 14 a kap. 3 §.

¹⁷ Diskrimineringslagen §x skollagen kap 14a §x

Det förebyggande arbetet bör omfatta en regelbunden kartläggning av barnens och elevernas trivsel samt om förekomsten av diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Utifrån en analys av kartläggningen identifieras riskområden och behov. Mål utformas och insatser planeras för året. Ibland kan det finnas anledning att fokusera en del insatser enbart på vissa grupper. Barnens och elevernas ålder och i vad mån kränkningar kan förutses och hur pass allvarliga de kan väntas bli påverkar utformningen av arbetet.

Arbetet med att förebygga diskriminering innebär bland annat att kritiskt granska de rutiner och bestämmelser som redan finns i verksamheten.

Plan mot diskriminering och kränkande behandling

Det främjande och förebyggande arbetet ska enligt diskrimineringslagen beskrivas i en likabehandlingsplan och enligt skollagen i en årlig plan mot kränkande behandling. Dessa kan skrivas samman till en gemensam plan mot diskriminering och kränkande behandling. Det är viktigt att barn och elever aktivt uppmuntras och ges verkliga möjligheter att påverka och bli delaktiga i arbetet med planerna. Planeringsprocessen ska leda till att planerna blir kända i verksamheten och hos elevernas vårdnadshavare. Planernas ska också beskriva skolans rutiner för akuta åtgärder avseende kränkningar såväl mellan elever som mellan personal och elever. Planerna ska innehålla en beskrivning av hur insatserna ska följas upp och utvärderas.

Om trakasserier eller kränkningar inträffat bör vårdnadshavaren till elever som är inblandade informeras skyndsamt. En utredning bör göras för att allsidigt belysa vad som inträffat och omfatta både den eller de som har utövat trakasserier eller kränkningar och den som blivit utsatt. Utredningen ska även omfatta en analys av orsakerna till den uppkomna situationen. Om personal misstänks för trakasserier eller kränkande behandling av en elev bör rektor eller någon med motsvarande ledningsfunktion ansvara för utredningen. Vid varje enskilt fall bör en bedömning göras av hur allvarlig kränkningen är och om anmälan till andra myndigheter bör göras. Verksamheten bör ha rutiner för hur huvudmannen ska informeras och hur utredningen ska dokumenteras.¹⁸ Åtgärdsplaner för de inblandade kan bli aktuella.

¹⁸ Innehållet i detta avsnitt bygger på *Allmänna råd och kommentarer, För arbetet med att främja likabehandling och för att motverka diskriminering och annan kränkande behandling*, Skolverkets Allmänna Råd, 2006.

Kränkande behandling kan utgöra brott enligt brottsbalken. Exempel på sådana handlingar är misshandel, olaga hot, tvång, ofredande, trakasserier, förtal, sexuellt ofredande och hets mot folkgrupp. Vid den straffrättsliga bedömningen ses det som en försvårande omständighet ifall motivet varit att kränka en person på grund av etniskt ursprung, trosbekännelse eller sexuell läggning. En elev är dock inte straffmyndig förrän vid 15 års ålder.

En strategi för att förebygga grövre våld

Skolans ledning måste tydligt ta avstånd från alla tendenser till trakasserier och kränkande behandling. Rektor och skolpersonal bör vara uppmärksamma på den jargong och det beteendemönster som råder mellan eleverna och se till att miljön på skolan inte inbjuder till kränkningar. Ett verktyg är att medvetet försöka förändra människors attityder och att öka medvetenheten om diskriminering och kränkande behandling. Skolledning och skolpersonal måste också vara medvetna om de normer de själva upprätthåller och förstärker genom sitt beteende.

Normer och föreställningar om vad som betraktas som ”normalt” ligger ofta bakom kränkningar och diskriminering av elever i skolan. De som uppfattas avvika från normen drabbas. Diskussioner som medvetandegör dessa föreställningar och tydliggör hur föreställningarna påverkar beteendet bidrar till att förebygga kränkningar och mobbning. Detta är centrala slutsatser i två av Skolverkets rapporter.¹⁹

Det förebyggande arbetet bör involvera elever, personal och vårdnadshavare och ge möjlighet till reflektion kring normer och relationer. En grundval för det förebyggande arbetet är att ledning och personal är observanta på att elever inte diskrimineras av verksamhetens organisation eller av tillämpningen av olika bestämmelser. Strategin bör innehålla regelbundna granskningar av den egna verksamhetens organisation, arbetsklimat och arbetssätt.

Redan misstankar om kränkningar eller diskriminering bör uppmärksammas. Därför behövs rutiner för att tidigt upptäcka trakasserier och kränkande behandling, till exempel genom kartläggning och granskning av den egna organisationen. En annan metod är kontinuerliga

¹⁹ *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* (2009) och *Barn- och elevskyddslagen i praktiken* (2009).

samtal med elever, personal och vårdnadshavare om hur skolan lyckas med det förebyggande arbetet mot kränkningar, mobbning och diskriminering.

Rutiner bör finnas för att garantera en god uppsikt över alla utrymmen och platser där eleverna befinner sig. Det är också viktigt att ledning och personal är uppmärksam på om elever upplever sig kränkta av någon vuxen i verksamheten. Rutiner bör finnas för hur kommunikationen ska ske mellan rektor eller motsvarande ledningsfunktioner, personal, elever och vårdnadshavare när trakasserier och kränkande behandling upptäcks.²⁰

På varje skola ska det finnas ordningsregler som syftar till att skapa en trygg och lärande miljö.²¹ Ordningsreglerna ska vara anpassade efter varje skolas unika behov. De ska bidra till att skolan blir trygg och stimulerande. Rektor ansvarar för att sådana regler kommer till stånd. De ska utarbetas och följas upp under medverkan av lärare och övrig personal samt företrädare för eleverna. För grundskolans del ska även vårdnadshavarna medverka. Den viktigaste faktorn för att ordningsreglerna ska fungera och respekteras är att eleverna kan påverka deras innehåll och är delaktiga i framtagandet och revideringen av dem.

Tillit till vuxna i skolan

Lärarna i skolan har genom sina pedagogiska kunskaper en avgörande betydelse för att skapa en atmosfär där eleverna känner trygghet. Det möjliggör i sin tur att eleverna vågar berätta om andra elever som är utsatta eller om elever som har planer på att utföra våldsdåd. Detta ställer krav på hur relationen mellan vuxna och elever i skolan ser ut, de vuxna ska i första hand inte kontrollera utan relatera till eleverna, det skapar förtroende och bidrar till öppenheten.

Två faktorer som Brå särskilt nämner som viktiga för att skapa en god kommunikation mellan lärare och elever är för det första att samtliga elever har en tillitsfull relation till minst en vuxen i skolan som kan hantera förtroendet, och för det andra att man ger eleven möjlighet att anonymt berätta om såväl sina egna problem som sina bekymmer beträffande andra.²²

²⁰ Innehållet i de ovanstående styckena bygger på *Allmänna råd och kommentarer, för arbetet med att främja likabehandling och för att motverka diskriminering och annan kränkande behandling*, Skolverkets allmänna råd, 2006.

²¹ 6 kap. 8 b § grundskoleförordningen och 6 kap. 20 b § gymnasieförordningen.

²² *Grövve våld i skolan, Rapport 2009:6*, Brottsförebyggande rådet, sid 50.

Den skolpersonal och de elever som deltog i Brå:s intervjusamtal underströk att personliga och positiva relationer mellan elever och vuxna i skolan var det viktigaste redskapet för att förebygga grövre våld.²³ Flera av lärarna berättade att de hade personliga strategier för att lära känna elever som uppfattades som stökiga. Ju bättre relationer man hade med eleverna, desto bättre förmåga ansåg man att man hade att lösa konflikter. Personliga kontakter mellan elever och vuxna i skolan ansågs också viktiga för att personalen skulle få kunskap om konflikter och våldshot på skolan.

Brå pekar på att det är ovanligt att det begås grova våldsbrott i skolan om det finns vuxna i närheten och att om sådana brott ändå inträffar blir de mindre allvarliga om vuxna finns i närheten: ”Både elever och vuxna menade att många situationer som kunde eskalera till våld förhindrades bara genom att lärare och annan personal hejade på eleverna i korridoren.”²⁴ En slutsats är att vuxennärvaro är viktigt, även på icke-lektionstid.

De rektorer som Brå intervjuat betonar också betydelsen av goda kontakter med föräldrarna. För att förebygga mobbning, våld och grövre våld behövs en nära dialog med elevernas föräldrar. Om det finns hot om våld eller våld inträffar ställs specifika krav på kontakten med föräldrarna. Då är det viktigt att det redan finns etablerade goda kontakter med föräldrarna. Vid akuta fall – som vid Enskede gårds gymnasium och Ljungby skolan – kallades de berörda föräldrarna till möten på skolan.

Ett centralt tema i Brå:s diskussioner med skolpersonal var att det var viktigt att få stöd från skolledningen i arbetet med att förebygga våld. Denna uppfattning delades både av dem som i dag ansåg att de hade ett bra stöd från skolledningen och av dem som ansåg att de saknade ett sådant stöd. Vidare framhöll skolpersonalen att det var avgörande att få med eleverna i det våldsförebyggande arbetet, framför allt därför att eleverna såg mycket som de vuxna missade.

²³ Ibid sid 71-75.

²⁴ Ibid, sid 71.

Anti-våldsprogram

De amerikanska forskarna Mary Ellen O'Toole och Stuart Twemlow menar att skolorna bör utveckla särskilda anti-våldsprogram. Dessa ska uppmuntra elever som arbetar för gruppens bästa, målet ska vara att skapa en tryggare skolmiljö.

Ett konkret exempel på en sådan plan, som lyfts fram av Brå, är den metod för att förebygga och förhindra grövre våld i skolan som 2006 utformades av forskarna T. A. Armstrong och V. Webb.²⁵ Metoden består av fyra steg: För det första ska man formulera en vision om samarbete, öppenhet och icke-våld som ska genomsyra hela skolan och omfattas av både personal och elever. För det andra ska man analysera skolans problembild och upprätta en behovsanalys. Särkilt viktigt är att analysera och kartlägga förekomsten av kränkande behandling, mobbning, diskriminering, vandalism och våld. För det tredje ska man precisera mätbara mål och skapa en handlingsplan för att uppnå dessa. För det fjärde ska man formulera en plan för att utvärdera handlingsplanens genomförande och utfall. Till detta kan en rad konkreta åtgärder kopplas, som en ökad närvaro av vuxna även på icke-lektionstid, en förbättrad relation mellan skolpersonal och elever som bidrar till öppenhet, ett stärkt samarbete mellan skola och föräldrar, värdegrundsarbete i skolan och satsningar inom skolhälsovården.

Säkerhets- och krisplaner

I Finland formulerar i dag skolorna en säkerhetsplan som innehåller både en del som är öppen för elever och skolpersonal och en sluten del som endast är till för skolledningen och ett antal nyckelpersoner. Att en del är sluten beror på att skolorna inte i onödan vill skrämma upp elever och föräldrar.

I Sverige ska varje arbetsplats ha beredskap för kriser och rutiner för första hjälpen och stöd. Planen ska utformas med hänsyn till verksamhetens art. Chefer och arbetsledande personal ska ha tillräckliga kunskaper om krisstöd för att kunna genomföra omedelbara åtgärder, organisering och planering om arbetsplatsen råkar ut för en oförutsedd kris. Krisplanerna

²⁵ Metoden presenteras i *The school-based violence prevention planning programme: A pilot test*, Armstrong, T.A. och Webb, V., *Journal of school violence*, 5(4), 79-97.

gäller för många olika typer av händelser; vid bränder, dödsfall, yttre hot – men också om grövre våld förekommer på skolan. I beredskapen ingår bland annat att det ska finnas anslag med uppgifter om första hjälpen, vilka personer som kan ge första hjälp, telefonnummer till uttryckningsfordon och taxi samt adresser om det behövs färdbeskrivning till arbetsstället.²⁶

Öppna skollokalerna minskar risken för våld

Av Brå:s intervjuer med rektorer och skolpersonal framgår att många har idéer om hur skolans lokaler borde vara utformade för att förebygga våld. En återkommande uppfattning var att trånga lokaler och gamla byggnader ökade risken för våld. Öppna lokaler med god insyn ansågs tvärtom bidra till att minska våldet. Några hävdade också att lärarrummet bör ligga lättillgängligt så att eleverna alltid känner att det finns vuxna till hands.

I Finland betonar skolmyndigheterna att det bör vara möjligt att låsa dörrarna inifrån i klassrummen och att det bör finnas ett högtalarsystem så att skolledningen kan nå hela skolan med information. I skriften *Mordet i Bromma Gymnasium 2001*, utgiven av Krisberedskapsmyndigheten (2001)²⁷ betonas just att bristen på högtalarsystem kan skapa problem. Den 18 januari 2001 när en elev sköts till döds på skolan beordrade polisen elever och skolpersonal att stanna kvar i klassrummen. Men ingen visste exakt vad som hänt:

*”Ingen fick gå ut, och eftersom det inte fanns några högtalare i klassrummet gick det inte att meddela vad som hade hänt. Med hjälp av sina mobiltelefoner försökte eleverna få veta vad som hänt. Resultatet blev en enorm ryktesspridning.”*²⁸

²⁶ Uppgifterna är hämtade från *Första hjälpen och krisstöd – Arbetarskyddsstyrelsens föreskrifter om första hjälpen och krisstöd samt allmänna råd om tillämpningen av föreskrifterna*, (AFS 1997:7).

²⁷ Studien kan laddas ner från adressen:

www.krisberedskapsmyndigheten.se/upload/15660/14_mordet_i_bromma_gymnasium.pdf

²⁸ Ibid, sid 5.

Försök att ringa in beteenden som kan leda till våld

I USA har man i flera studier undersökt om det är möjligt att hitta kännetecken på utövare av grövre våld för att därigenom i förväg kunna identifiera riskpersoner.²⁹ Ett problem är dock att de ungdomar som begått våldsdåd med skjutvapen i skolan på många sätt har varit väldigt olika. Detaljerade checklistor som är tillräckligt breda kommer att passa in på väldigt många ungdomar. Det skulle leda till att en alltför stor grupp riskerar att bli utpekade som ”potentiella våldsverkare” och att många oskyldiga elever blir stigmatiserade³⁰.

Istället för att försöka identifiera högriskpersoner har amerikanska forskare försökt att ringa in beteenden som är direkt kopplade till förestående våldsdåd.³¹ Det handlar om att snarare uppmärksamma vad en elev gör än om han eller hon liknar personer som tidigare begått grova våldsdåd. Strategin tar fasta på två saker. För det första att de amerikanska fallen av våld med skjutvapen i skolan varit planerade handlingar. För det andra att det har förekommit ”läckage” innan våldsdåden ägde rum, det vill säga att gärningspersonen på något sätt berättat om den planerade attacken, oftast för vänner, klasskamrater eller syskon. Våld med skjutvapen har kunnat förhindras när andra elever berättat för vuxna i skolan om klasskamraters hot eller oroväckande beteende.

Samtidigt visar erfarenheterna från USA att flera av gärningspersonerna vid våld med skjutvapen i skolan inte hade hotat andra elever. Dessutom kan det omvänt finnas elever som uttrycker hot, men som inte har för avsikt att utföra dåden. En slutsats är att det är viktigt att ta hot på allvar, men att också uppmärksamma personer som betar sig på andra sätt som skulle kunna tyda på att de förbereder ett våldsdåd.³²

²⁹ Exempelvis *Early warning, timely response: A guide to safe schools*, Dwyer, K., Osher, D. och Warger, C, Lawrence Erlbaum Associates (1998).

³⁰ Exempelvis *Profiling potentially violent youth: Statistical and conceptual problems*, Sewell, K. W. Och Mendelsohn, M. *Children's services: Social policy, research and practice*, 3(3), 147-169 (2000).

³¹ *The school shooter: A threat assessment perspective*, O'Tolle, M. E., National Center for the Analysis of Violent Crime, Federal Bureau of Investigation (2000) samt *The final report and finding of the Safe School Initiatives: Implications for the prevention of school attacks in the United States*, Vossekuil, B. Mfl, Secret Service och U.S. department of Education (2002).

³² Uppgifterna i detta avsnitt härstammar från *Grövre våld i skolan, Rapport 2009:6*, Brottsförebyggande rådet, sid 45-51.

Samordning med andra myndigheter

Våldet med skjutvapen i skolan i Finland har lett till en mycket mer systematisk samordning mellan olika myndigheter för att förebygga och förhindra grövre våld. När grövre våld inträffar är det en angelägenhet för många offentliga aktörer, framför allt för polisen, men eventuellt också för Räddningsverk och de som på kommun- och länsnivå ansvarar för säkerheten. I Finland har man byggt upp ett system där det på varje skola bland annat finns en ansvarig kontaktperson inom polisen. Ett liknande system finns i dag bland annat i Stockholm. Enligt Brå:s rapport menar rektorer och skolpersonal att det är särskilt betydelsefullt att ha bra kontakt med polisen, både för att diskutera det förebyggande arbetet och för att få stöd om grövre våld uppstår.

I både Sverige och Finland betonar intervjuade skollädares att det är avgörande med ett nära samarbete mellan skolan och de sociala myndigheterna, bland annat för att samordna åtgärderna och informera om när det kan finnas hotbilder. Sekretessreglerna sätter ramar för vilken information som kan föras vidare. Flera hävdar att dessa kan vara ett hinder för samarbetet mellan skola, polis och socialtjänst.

Möjlighet att följa upp det förebyggande arbetet

Genom att kontinuerligt utvärdera det förebyggande arbetet kan insatserna förbättras och utvecklas. Ett instrument för uppföljning och analys är BRUK (Bedömning, Reflektion, Utveckling, Kvalitet). BRUK är ett verktyg för självskattning av kvaliteten i samtliga läroplansstyrda verksamhetsformer. Självskattningen görs med hjälp av indikatorer som är framtagna med utgångspunkt i nationella styrdokument. Flera av frågorna i BRUK har direkt koppling till arbetet med att förebygga mobbning och våld.³³

Fakta: Drogtester och kameraövervakning

Tester genom urinprovtagning

³³ Se: www.skolverket.se/sb/d/2173.

Slumpvisa drogtester genom urinprovtagning av elever vid grundskolan är enligt Skolinspektionen inte tillåtna. Tyngdpunkten i skolans arbete mot drogmissbruk bland eleverna bör vara förebyggande, exempelvis genom att elever och deras vårdnadshavare informeras om drogmissbruk och den eventuella problematik som finns på skolan.

Om personal vid skolan får en signal om, eller misstänker att en elev missbrukar eller har provat narkotika, är det av stor vikt att föräldrar informeras och att skolan skyndsamt utreder elevens behov av stöd.³⁴

Det krävs författningsstöd för att man ska få genomföra urinprovtagning.³⁵ Skolinspektionen har genom tolkning av JO-uttalanden funnit att det under vissa omständigheter ändå finns ett visst utrymme för drogtestning. Tre grundläggande förutsättningar ska vara uppfyllda:

- Att det sker på förekommen anledning, när det finns *misstanke* om att en viss elev är drogpåverkad.
- Att det finns ett konkret *samtycke* till åtgärden från elev och vårdnadshavare. Det innebär att eleven och vårdnadshavaren ska kunna avböja medverkan utan att behöva motivera sitt ställningstagande och utan att utsättas för påtryckningar eller andra sanktionshot (direkta eller outtalade).
- Att beslutet om provtagning är fattat av behörig företrädare, det vill säga läkare eller skolsköterska.

Regler för kameraövervakning

Det finns två lagar som reglerar användningen av kameraövervakning: lagen om allmän kameraövervakning och personuppgiftslagen. Enligt lagen om allmän kameraövervakning krävs det vanligtvis tillstånd från länsstyrelsen för att få sätta upp en kamera som registrerar en plats dit allmänheten har tillträde. På platser dit allmänheten inte har tillträde, som exempelvis i skolor, gäller personuppgiftslagen (PuL).

³⁴ Se även Skolinspektionens PM 2009-01-15, *Drogtestning av elever i grundskolan genom urinprovtagning*.

³⁵ 8 kap 3 § RF.

Att bli kameraövervakad innebär ett intrång i den personliga integriteten. Ett sådant intrång är lagligt så länge intrånget inte är otillbörligt eller, med personuppgiftslagens ord, kränkande. Datainspektionen förbjuder inte all kameraövervakning inomhus. För kameraövervakning på kvällar och helger, utanför ordinarie skoltid, är det enligt personuppgiftslagen i normala fall tillåtet att använda kameraövervakning. Upprepad skadegörelse, våldsbrott och stölder är rimliga motiv för att överväga kameraövervakning även dagtid.

För att avgöra om det är lagligt eller inte måste skolan göra en samlad bedömning. För att avgöra om integritetsintrånget är tillåtet ska man fråga sig om övervakningen är proportionerlig i förhållande till de problem man vill åtgärda och till det integritetsintrång som det innebär att bli kameraövervakad. För att kunna göra den bedömningen krävs det att skolan analyserar samtliga faktorer.

Datainspektionen fann 2008 att kameraövervakningen i skolorna hade ökat med över 150 procent under de senaste åren. År 2005 svarade åtta procent av skolorna att de använde sig av kameraövervakning. 2008 uppgav mer än var femte skola att man använder kameraövervakning. Av de skolor som inte hade kameraövervakning övervägde mer än var femte att installera kameror. Vissa skolor har 50-60 övervakningskameror inomhus.

Åtgärdande insatser

När det finns hot om grövre våld

När det finns ett hot om grövre våld måste skolledningen agera omedelbart. Lagarna ger också skolledning och skolpersonal stora befogenheter att ingripa. En allra första åtgärd är emellertid ofta att genomföra en hotbedömning, med den som grundval kan man sedan avgöra vad som behöver göras.

I Sverige ska brottsmisstanke anmälas till polisen för utredning och hotbedömning. Det är misstanke om brott som är det avgörande om polis ska kopplas in, brott är aldrig skolans sak. I andra fall – vid lindrigare hot som inte innebär brottsmisstanke – kan rektor ansvara för hotbedömningen själv.

I Finland har antalet hot om grövre våld i skolan ökat markant efter fallen av våld med skjutvapen. Det har lett till att man byggt upp en modell för hur man ska hantera hoten. Ett första steg är att göra en hotbedömning. På skolorna i Finland finns i dag en modell för hur hotbedömningen ska göras och vilka som ska delta. I hotbedömningen analyseras från vem hotet kommer, den aktör som ska utföra dådet, sättet att förverkliga dådet, sannolikheten för att det ska inträffa, hotets konsekvenser och möjligheten till motåtgärder. I Finland är det rektor som leder hotbedömningen tillsammans med ett antal nyckelpersoner på skolan, för det mesta diskuterar man också hotet med polisen, vanligen med skolans särskilda kontaktperson inom polisen.

Vad som sedan sker är helt beroende på vad man kommer fram till i hotbedömningen. Om hotet bedöms som allvarligt blir alltid polisen inkopplad. Allvarliga hot kan också leda till omedelbara polisingripanden. Så har fallet varit också i Sverige, som vid Enskede gårds gymnasium.

Enligt de amerikanska teorierna bör hotbedömning ta hänsyn till elevens livssituation både inom och utanför skolan. Men bedömningen bör bygga ”objektiva fakta och beteenden” och

inte antydda personliga egenskaper. De hotbedömningsteam som beskrivs i den amerikanska litteraturen består skolläda, lärare, psykologer, kuratorer, socialarbetare och polis.

I den amerikanska litteraturen pekar man på att ett första steg i en hotbedömning bör vara att analysera hotets karaktär, om det är ”övergående”, det vill säga där det inte finns någon ihållande avsikt att skada, eller om hotet är konkret, med en ihållande avsikt att genomföra ett dåd. Ett andra steg i bedömningen bör vara att avgöra hotets allvarlighetsgrad, hur grovt det planerade våldet är.

Avgörande är att allvarliga hot på en skola kommer till en vuxens kännedom. Erfarenheten visar dock att detta inte är självklart, snarare är det normala att elever inte pratar med vuxna på skolan om sådana misstankar. Det kan finnas flera orsaker till detta, en kan vara att eleverna är rädda för repressalier och att bli utpekade som en som skvallrar.

Även när hoten inte bedöms som allvarliga är grundregeln i Finland att polisen ändå besöker skolan. Däremot är det inte säkert att man ens informerar personal och elever om hotet om det inte bedöms som seriöst. Skälet till det är att man vill undvika panik, det finns också en oro för att uppblåsta hot skapar ett copycat-fenomen och i sig stimulerar nya hot.

I Finland satsar man samtidigt polisiära resurser på att försöka ta reda på vem eller vilka som ligger bakom om hoten. Det har också lett till att flera fall har klarats upp. Skolläda och polis har då alltid samtalat med de elever som formulerat hoten.

Skolpersonals rätt att fysiskt ingripa för att upprätta hålla ordningen i skolan

Brottsbalkens allmänna nöd- och nödvärnsbestämmelser ger personer rätt att ingripa för att förhindra brottsligt våld mot person eller egendom.³⁶ Nödvärnsrätten gäller för alla människor och därmed också för lärare och elever. Nödvärnsrätten får dock aldrig innebära mer våld än situationen kräver. Nödvärnsrätten gäller bara det akuta ingripandet och försvaret. Nödvärnsrätten är inte förenlig med oproportionerligt övervåld eller bestraffning.

³⁶ 24 kap. BrB Nödvärn och nödhandling.

Så kallat envarsgripande är ytterligare en rättslig grund för att ingripa fysiskt som även omfattar skolpersonal. Enligt rättegångsbalken³⁷ har var och en befogenhet att gripa den som begått ett brott som kan leda till fängelsestraff och som påträffas på bar gärning.

I skolarbetet kan många svårbedömda situationer uppkomma. Hur ska personalen till exempel handla i en situation där elever råkat i slagsmål? Enligt Skolverkets uppfattning får skolpersonal åtminstone hålla fast en elev eller skilja elever åt som bråkar, om det behövs för att förhindra att någon eller något kommer till skada.³⁸

Förbud mot knivar, skjutvapen och andra vapen

De vapen som oftast används vid grövre våld i svenska skolor är knivar och olika former av tillhyggen. Genom att förhindra att vapen kommer in i skolan kan grövre våld undvikas. Skolan har lagligt stöd för att beslagta alla former av vapen. Vid brott mot vapenlagstiftning ska också polisen involveras.

Det är förbjudet att bära kniv eller andra föremål som kan användas som vapen inom ett skolområde där grundskole- eller gymnasieundervisning bedrivs. Förbudet omfattar också kommunal vuxenutbildning (komvux) och grundutbildning för vuxna (grundvux).³⁹

I lagstiftningen preciseras vad som menas med knivar,⁴⁰ hit hör bland annat slidknivar, dolkar och stiletter. Andra föremål som är förbjudna att inneha är bajonetter och skarpslipade sablar. Under förbudet kan också komma att hamna en del verktyg och andra föremål till exempelvis arbetsknivar, sylar, stämjärn och mejslar. Men förbudet gäller inte om utrustningen behövs för att utföra ett visst uppdrag. Utrustning i slöjdsalen är alltså undantagen från förbudet.

Så kallade gatustridsvapen omfattas också av förbudet. ("föremål som är särskilt ägnade att användas som vapen vid brott mot liv eller hälsa samt springstiletter eller springknivar"). Några exempel är knogjärn, batonger, kaststjärnor, karatepinnar, strypsnaror, rivhandskar, skarpslipade mejslar, blydagg, så kallade precisionsslangbågar, morgonstjärnor, kedjor som

³⁷ 24 kap. 7 § andra stycket, jfr 27 kap. 4 § första stycket.

³⁸ Skolverkets beslut den 12 mars 2004, dnr 51-2004:118.

³⁹ Lagen (1988:254) om förbud beträffande knivar och andra farliga föremål (även kallad knivlagen).

⁴⁰ Ibid.

har försetts med handtag samt ölburkar som har fyllts med cement. Till den förbjudna kretsen hör dessutom föremål som kan användas till annat än vapen men som ändå genom sin konstruktion är särskilt ägnade att användas som vapen vid brott mot liv eller hälsa. Som exempel kan nämnas tunga metallbälten, konstruerade för att – förutom som bälten – kunna användas som slagvapen.

Hantering av vapen regleras i vapenlagen⁴¹, som omfattar skjutvapen och ammunition. För att inneha skjutvapen och ammunition krävs alltid tillstånd, licens, av polisen. Även personer som innehar vapenlicens är skyldig att förvara vapnet på lämpligt sätt. Under vissa omständigheter får ett vapen lånas ut av en vapeninnehavare. Men handlar det om en person under 18 år som lånar vapnet måste det alltid ske i ett speciellt sammanhang, exempelvis på en skjutbana, och under uppsikt av personen med vapenlicens. En person under 15 år har aldrig rätt att låna ett vapen.

Omhändertagande av vapen och andra föremål

Om en elev har en kniv i skolan ska hon eller han uppmanas att lämna in den på exempelvis rektorsexpeditionen. Om eleven vägrar att lämna ifrån sig vapnet eller om det uppstår en akut situation ska skolan tillkalla polisen för att omhänderta vapnet.⁴² Enligt polisens företrädare bör polis alltid tillkallas när vapen förekommer i skolan, detsamma gäller när det finns välgrundade misstankar om att vapen förekommer.⁴³

För att förhindra våld har skolpersonal rätt att omedelbart beslagta knivar och vapen. Med stöd av brottsbalkens nödregel får skolans personal omhänderta knivar eller andra vapen för att avvärja omedelbar fara. Självfallet måste skolans personal även beakta den egna säkerheten och inte känna sig tvingad att ingripa i en farlig situation.⁴⁴

Utöver nödreglerna har skolan fått vidgade befogenheter att omhänderta föremål i syfte att förbättra ordning, trygghet och studiero i skolan. Enligt skollagen får rektor och lärare från en

⁴¹ Vapenlagen (1996:67).

⁴² I Skolverkets *Tolkning och vägledning: Ordningsregler för en trygg och lärande skolmiljö* (www.skolverket.se/sb/d/1488).

⁴³ Bland annat framfört vid ett möte mellan Skolverket och företrädare för Rikspolisstyrelsen den 17/3 2009.

⁴⁴ www.skolverket.se/sb/d/1488.

elev omhändertata föremål som används på ett störande sätt i skolan eller som kan utgöra en fara för säkerheten.⁴⁵ Med lärare jämföras i det här sammanhanget förskollärare och fritidspedagoger som bedriver undervisning inom grundskolans ram. Omhändertagande av föremål av andra skäl, exempelvis som bestraffning, får inte förekomma. Bestämmelsen är också tillämplig vid inslag som är en del av utbildningen men som bedrivs utanför skolområdet, till exempel vid skolresor, museibesök och friluftsdagar.

Det är i princip sättet att använda föremålet som avgör om det får omhändertas eller inte. Även föremål som pinnar eller stenar som en elev använder på ett störande sätt kan omhändertas. Avgörande är om verksamheten i skolan störs eller om den utgör fara för säkerheten.

Vissa föremål utgör redan i sig en fara för säkerheten, exempelvis fyrverkeripjäser eller kemikalier. De kan då omhändertas oavsett på vilket sätt de används. Det gäller föremål som genom ett förmodat användningssätt kan utgöra en fara för säkerheten; som en kniv, verktyg, berusningsmedel eller en leksak som kan användas på ett sätt så att fara uppstår.

Om innehavet av föremål strider mot bestämmelser i brottsbalken eller annan lagstiftning till skydd för allmän ordning och säkerhet (till exempel knivlagen) ska omhändertagandet omedelbart anmälas till polisen. Då kvarstår omhändertagandet till dess att frågan om föremålet ska tas i beslag har prövats av polisen.

Om det handlar om andra föremål som använts på ett sådant sätt att de stört ordningen i skolan är omhändertagandet tillfälligt, normalt till lektionens slut. Om ett föremål som har omhändertagits inte återlämnas senast vid lektionens slut ska omhändertagandet dokumenteras skriftligt av den som genomfört omhändertagandet.⁴⁶

Rektorer och skolpersonal har inte rätt att kroppsvisitera elever. Däremot finns en viss rätt att undersöka elevskåp: "Ett elevskåp bör kunna genomsökas om det finns anledning att tro att ett föremål som används störande eller utgör en fara för säkerheten på skolan har placerats där. Dessa utrymmen anses inte som privata utan har vanligtvis ställts till elevernas förfogande för förvaring av böcker och andra för skolarbetet nödvändiga hjälpmedel. För att kunna genomsöka denna typ av förvaringsutrymmen måste dock eleverna på ett tydligt sätt få klart

⁴⁵ 1 kap. 20 § skollagen.

⁴⁶ 1 kap. 22 § skollagen.

för sig vilka regler som gäller för användningen av skåpen och att skolledningen förfogar över dubblettnycklar.⁴⁷ Eventuella väskor som förvaras i skåpen får dock inte öppnas. Om skåpen är låsta med elevernas egna hänglås får skolpersonal inte bryta upp dem. Om det finns misstanke om att vapen förvaras i skolan ska polis tillkallas.

Det är viktigt att omhändertagen egendom förvaras på ett betryggande sätt. Skadas egendomen under den tid som skolan förvarar den kan skolan bli skadeståndsskyldig.

Om en elev vid upprepade tillfällen haft med störande föremål, eller om föremålet är farligt för elever i skolmiljön – som vapen eller alkoholhaltiga drycker – ska elevens vårdnadshavare kontaktas. Det gäller också föremål som kan vara farliga för personalen i skolan. Hemmet ska underrättas så snart som möjligt.

När grövre våld har inträffat

Polisen ska omedelbart kontaktas vid grova våldsdåd i skolan. Grövre våld bör också alltid polisanmälas. När barn under 15 år är involverade i våld har dock polisen inte rätt att utföra förhör, om det inte sker på socialtjänstens begäran eller om det finns misstanke om att gärningspersonen känner till vad stöldgods förvaras.

Grova akuta brott till polisen ska anmälas på telefonnummer: 112. Vid ärenden som inte är akuta ska telefonnummer 114 14 till polisen användas.

Flera av de personer som intervjuats i denna skrift betonar att det redan på ett tidigt stadium är viktigt att informera skolpersonal, elever och ganska snart också föräldrar när något allvarligt har inträffat. Information skapar trygghet och förhindrar ryktesspridning. Rolf Ödén, tidigare rektor vid Enskede gårds gymnasium betonar skolledningens betydelse som samlande kraft. Det är, menar han, viktigt att skolledningen omedelbart träder fram så att skolpersonal och elever känner att någon tar ansvar för situationen.

Samtidigt visar erfarenheterna från Finland och USA att skolledningen kan vara utsatta för attack eller i chocktillstånd. Därför rekommenderar man att det finns alternativa

⁴⁷ Se JO 1988/89 s. 352 och JO:s beslut den 1 mars 1991, dnr 2819-1990.

ledningsföreträdare som kan träda in om den ordinarie skolledningen är utslagen, som lärare som elever och skolpersonal har stort förtroende för eller rektorer från andra skolor i närheten.

En erfarenhet från Finland är att det är viktigt att så snabbt som möjligt få igång skolans basfunktioner. Efter dådet i Jokela var skolan stängd en vecka och eleverna drev runt på stan. Detta har man i efterhand ansett vara ett av de fel man begick. För att kunna komma igång med skolverksamheten behövs planer på alternativa lokaler där skolverksamheten tillfälligt kan bedrivas, vilket även gäller vid skolbrand.

Grövre våld i skolan är en fråga som engagerar media. När väpnat skolvåld inträffat i USA och Finland har det varit enorma pressuppbåd. Men även vid grova våldsbrott och hot om grövre våld i skolor i Sverige har intresset från media varit stort. Rolf Ödén, tidigare rektor vid Enskede gårds gymnasium, betonar att man ska hålla media borta från skolans lokaler där eleverna ska kunna vara fredade från journalister. Även från Finland betonar skolmyndigheterna att skolan tydligt måste deklarera att det är oetiskt av media att intervjua elever som befinner sig i chocktillstånd, som efter de finska skoldåden med skjutvapen.

Vid Enskede gårds gymnasium ledde mordhotet riktat mot rektorn till att de två gärningspersonerna slutade på skolan. Oftast, som vid Ljungbyskolan, går både gärningsperson och våldsoffer kvar på skolan efter att dådet har inträffat. Detta ställer särskilda krav på skolan och elevvården. En slutsats är att det är nödvändigt att upprätta en nära dialog med föräldrarna till både förövare och offer.

Det finns ett akut skede när grövre våld har inträffat och ett längre skede av efterarbete. Ann-Christine Kittel-Olsson, som fick ta över rektorskapet vid Ljungbyskolan efter ett knivdåd, berättar att det tog lång tid innan stämningen på skolan återgick till det normala. Under sitt första halvår som rektor fick hon ägna nästan all tid åt att följa upp våldsbrottet. På Ljungbyskolan handlade det fortsatta arbete mycket om att fortsätta informera elever och föräldrar, men också att stärka det förebyggande arbetet mot mobbning och våld.

Fakta: Att tänka på när grövre våld eller annan allvarlig händelse har inträffat på skolan

Ett första steg i en krissituation är att skapa en överblick:

- Vad har hänt? När och på vilket sätt?
- Vem är informerad och vem ska informeras?
- Vad ska sägas?
- Hur är det med informationen till föräldrarna?
- Vem ska göra vad?

I en omedelbara uppföljningen bör man särskilt lägga vikt vid:

- Stilla oro, minska
- Sprida korrekt information till elever, hem och skolpersonal.
- Bygga på samhörighet i gruppen.
- Se till att stöd ges av vuxna.
- Skärma av eller skydda mot onödig stress från exempelvis medier eller åskådare.
- Skolan öppnas om en händelse utanför skoltid drabbar hårt med en eller flera barns död.
- Vid dödsfall: val av vilken rituell markering som ska användas, till exempel tända ljus, hissa flaggan på halv stång.

Skolledningens krishantering:

- Informationsberedskap: Ledningen måste ge en tydlig, omfattande och trovärdig information till elever, föräldrar, skolpersonal och samarbetande instanser.
- Omsorgsberedskap: Ledningen måste ha insikt om sina egna reaktioner och visa dem. Ledningen ska också formulera, bekräfta och erkänna gruppens reaktioner, visa omtanke, värme och respekt samt öka förståelsen för situationen inom organisationen.
- Motivationsledarskap: Efter en allvarlig krissituation ska skolan återvända till vanlig verksamhet. En ledning som bekräftat och erkänt elevernas behov av samtal, som visat gott omsorgsledarskap, kan lättare sätta igång och motivera till vanliga skolaktiviteter igen, än en ledning som inte har låtit elevernas tankar och känslor få utrymme i skolans vardag.⁴⁸

⁴⁸ Faktarutan bygger på citat hämtade från skriften *När det värsta händer – om krishantering i förskola och skola*, Myndigheten för Skolutveckling, 2006.

Åtgärder för att motverka att enskild elev begår våldsbrott

Bland elever som begår grövre våldsbrott i skolan finns en överrepresentation av elever med sociala och psykiska problem, inte sällan finns också en större problembild kopplad till familj och uppväxt. Skolor med ett fungerande stöd till utsatta elever kan fånga upp problem i tid och därmed motverka mobbning och våld. Genom ett aktivt elevvårdsarbete får också skolledning och skolpersonal en tydligare bild av de sociala relationerna på skolan och de risker som kan finnas för att kränkningar och konflikter ska övergå i våld.

Bestämmelserna i skollag, skolformsförordningar och läroplaner om särskilda stödinsatser för elever som har behov av sådana är centrala. De rör elevernas och vårdnadshavarnas rättssäkerhet och måste tas på största allvar. Anmälningar till Skolverket och Skolinspektionen visar att reglerna på många håll tillämpas på fel sätt – eller ignoreras. Det förekommer till och med att elever i grundskolan i stället för att ges stöd i skolan stängs av från undervisningen, vilket är ett allvarligt brott mot skolplikten.⁴⁹

Åtgärdsprogram och stöd i grundskolan

Om det genom uppgifter från skolans personal, en elev, elevens vårdnadshavare eller på annat sätt framkommer att eleven kan ha behov av särskilda stödåtgärder, ska rektorn se till att behovet *utreds*. Behoven kan handla om många saker, men bland annat utsatthet för kränkande behandling eller att eleven utsätter andra för kränkningar. Om utredningen visar att eleven behöver särskilt stöd, ska rektorn se till att ett *åtgärdsprogram* utarbetas. Av åtgärdsprogrammet ska det framgå vilka behoven är, hur de ska tillgodoses samt hur åtgärderna ska följas upp och utvärderas. Eleven och elevens vårdnadshavare ska ges möjlighet att *delta* när åtgärdsprogrammet utarbetas.⁵⁰ Motsvarande bestämmelser finns för fristående grundskolor.⁵¹

I vissa fall kan en utredning göras snabbt och enkelt, till exempel av skolans egen personal. I andra fall kan det behövas en mer omfattande utredning och huvudmannen kan i sådana fall

⁴⁹ 3 kap. 1 § skollagen.

⁵⁰ 5 kap. 1 § tredje och fjärde styckena grundskoleförordningen.

⁵¹ 1 a kap. 5 a § förordningen (1996:1206) om fristående skolor.

behöva anlita ytterligare utredningskompetens. Det ska finnas rutiner för hur personalen ska rapportera till rektor när det blir aktuellt att bedöma om en elev är i behov av särskilt stöd.

Åtgärdsprogrammet ska vara ett redskap för planering och samverkan mellan lärare och elevvård, elev och i förekommande fall vårdnadshavaren samt vidare för uppföljning och utvärdering av stödåtgärderna. Det är en skriftlig bekräftelse på vilket stöd eleven är i behov av och en beskrivning av de insatser som ska göras. Det ger eleven och vårdnadshavarna insyn i de bedömningar som skolans personal gör.

I 5 kap. grundskoleförordningen regleras fyra olika typer av särskilda stödinsatser:

1. Studiehandledning på modersmålet.⁵²
2. Stödundervisning.⁵³
3. Särskild undervisning.⁵⁴
4. Anpassad studiegång.⁵⁵

Beslut om särskilt stöd fattas av rektorn.⁵⁶ I ett par fall (placering i särskild undervisningsgrupp och anpassad studiegång) är det dock den ansvariga nämnden som fattar beslut.⁵⁷

⁵² 5 kap. 1-2 §§.

⁵³ 5 kap. 4-5 §§.

⁵⁴ 5 kap. 6-9 §§.

⁵⁵ 5 kap. 10 §.

⁵⁶ 5 kap.1 § andra stycket grundskoleförordningen.

⁵⁷ 5 kap. 5 och 10 §§ grundskoleförordningen.

Stödåtgärder i gymnasieskolan

En elev i gymnasieskolan har rätt till stödundervisning om det kan befaras att hon eller han inte kommer att nå de kunskapsmål som anges i kursplanerna eller om eleven av andra skäl behöver särskilt stöd. Regler om åtgärdsprogram finns även för gymnasieskolan, Skolverkets tidigare nämnda allmänna råd för arbetet med åtgärdsprogram gäller även här.⁵⁸ Rektorn har ansvaret för behovet utreds och åtgärdsprogram i förekommande fall upprättas. Beslut om särskilt stöd fattas av rektorn.⁵⁹ Gymnasieelevers vårdnadshavare ska ges möjlighet att delta när åtgärdsprogrammet utarbetas endast om eleven inte har fyllt 18 år och inte heller är gift.

Disciplinära åtgärder i grundskolan

För att tillförsäkra eleverna en trygg och säker arbetsmiljö har skolan rätt att använda ett antal disciplinära åtgärder mot enskilda elever. Åtgärderna kan användas som medel för att upprätthålla ordningen i skolan. Samtliga disciplinära åtgärder är omgärdade av restriktioner.

Om en elev uppträder olämpligt eller gör sig skyldig till en mindre förseelse, ska läraren uppmana eleven att ändra sitt beteende. Om det inte hjälper ska läraren kontakta elevens vårdnadshavare.⁶⁰ Läraren får visa ut en elev från undervisningslokalen för högst återstoden av pågående undervisningspass eller låta eleven stanna i skolan högst en timme efter skoldagens slut.⁶¹

Om en elev fortsätter att uppträda olämpligt eller gör sig skyldig till upprepade förseelser eller en allvarlig förseelse, ska saken dels anmälas till rektorn, dels hänskjutas till elevvårdskonferensen. Konferensen ska efter kontakt med elevens vårdnadshavare försöka få eleven att bättra sig genom åtgärder som är avpassade efter elevens individuella förhållanden.⁶² Om det inte hjälper ska elevvårdskonferensen anmäla förhållandet till styrelsen för överväganden om lämplig åtgärd.⁶³ Inga andra former av bestraffning är tillåtna.

⁵⁸ SKOLFS 2008:25.

⁵⁹ 8 kap 1a § gymnasieförordningen.

⁶⁰ 6 kap. 9 § grundskoleförordningen.

⁶¹ Ibid.

⁶² 6 kap. 10 § grundskoleförordningen.

⁶³ Ibid.

Kollektiv bestraffning är inte tillåtet. Beslut om disciplinära åtgärder inom grundskolan kan inte överklagas. Det innebär att någon domstolspraxis inte finns att tillgå.

Det har förekommit att elever i grundskolan har stängts av från undervisningen som en följd av disciplinära problem. Sådana beslut är felaktiga. De strider mot reglerna om skolplikt i skollagen. Avstängning från utbildningen får aldrig ske i grundskolan, även om en elev uppträder hotfullt. Eleverna i grundskolan har alltid rätt att få undervisning, men det behöver inte ske i klassen eller ens i skolan om eleven utgör ett hot för andra. Undervisningen kan till exempel ske tillfälligt i en särskild undervisningsgrupp, i en annan skola, i en annan grupp eller klass än den som eleven närmast tillhör. I yttersta undantagsfall och tillfälligt kan undervisningen ske i elevens hem om elevens vårdnadshavare medger det. Undervisningen får dock inte förläggas utanför skolan av disciplinära skäl.⁶⁴

När en elev får förflyttas från en grundskola

Kommunen får frångå vårdnadshavarens önskemål om att deras barn ska vara placerade i en viss skola om det är nödvändigt med hänsyn till övriga elevers trygghet och studier. Ett sådant placeringsbeslut mot vårdnadshavarens vilja gäller omedelbart om inte Skolväsendets överklagandenämnd beslutar något annat.⁶⁵ Avgörande vid bedömningen av förflyttning mot vårdnadshavarens vilja är att det inte finns något annat sätt att tillförsäkra övriga elever en tillräckligt trygg skolmiljö. Men innan omflyttningen blir aktuell ska andra sätt att försöka lösa problemen ha prövats och bedömts som otillräckliga. Eleven ska ha haft möjlighet att komma till tals innan ett beslut fattas och skolan ska i första hand eftersträva vårdnadshavarnas medgivande. Vårdnadshavare har dock ingen vetorätt. Bestämmelsen är avsedd att tillämpas restriktivt. Den mottagande skolan ska ställa stödinsatser till förfogande.

Ett beslut om sådan placering fattas av kommunen (skolstyrelsen eller motsvarande). Beslutet är av större vikt och får därför inte delegeras till rektor.⁶⁶ Fristående skolor har normalt ingen möjlighet att förflytta en elev.

⁶⁴ Se Skolverkets Tolkning och vägledning: Skolpersonalens befogenheter för att skapa trygghet och säkerhet i skolan (www.skolverket.se/sb/d/467/a/6170).

⁶⁵ 4 kap. 6 § fjärde stycket skollagen.

⁶⁶ Skolväsendets överklagandenämnds beslut 2008-04-03 dnr 08:59.

Disciplinära åtgärder i gymnasieskolan

Om en elev i en kommunal gymnasieskola har begått en mindre förseelse eller uppträtt olämpligt, ska läraren uppmana henne eller honom att ändra sitt uppförande.⁶⁷ Om eleven inte bättrar sig ska läraren försöka utreda orsaken till beteendet. Läraren får visa ut en elev från undervisningslokalen för högst återstoden av pågående undervisningspass.⁶⁸

Om en elev har gjort sig skyldig till upprepade förseelser, fortsatt olämpligt uppträdande eller en allvarligare förseelse ska rektor försöka utreda orsaken till beteendet. Vid behov ska skolläkare och annan företrädare för elevvården medverka vid utredningen. Med ledning av vad som framkommit vid utredningen ska rektor försöka få eleven att bättra sig. Rektor får tilldela eleven en skriftlig varning. I fråga om elever som inte fyllt 18 år och inte heller ingått äktenskap ska vårdnadshavarna snarast underrättas om sådana åtgärder.⁶⁹

Om syftet med åtgärderna inte uppnås eller om elevens uppförande kan antas inverka skadligt på andra elever eller det finns andra särskilda skäl, får eleven stängas av från undervisningen helt eller delvis under högst två veckor av terminen eller förvisas från kommunens eller landstingets gymnasieskola för en viss tid, dock högst tre terminer utöver den termin när beslutet meddelas.⁷⁰

Avstängning och förvisning från gymnasieskolan

Ofta tas frågor om avstängning upp i skolornas ordningsregler. Men oavsett vad som regleras i en skolas ordningsregler har skolan möjlighet att vid mycket allvarliga situationer, till exempel i de fall eleven utgör en påtaglig säkerhetsrisk för andra elever och personal, avskilja en elev för en längre eller kortare tid.⁷¹ Avstängningen eller förvisningen ska vara tidsbestämd och kan alltså inte gälla tills vidare.⁷²

⁶⁷ 6 kap, 21 §, gymnasieförordningen.

⁶⁸ Ibid.

⁶⁹ 6 kap, 22 §, gymnasieförordningen.

⁷⁰ 6 kap, 23 §, gymnasieförordningen.

⁷¹ Skolverkets beslut 2005-02-22, dnr 51-2002:2856.

⁷² Skolverkets beslut den 30 juni 2005, dnr 51-2004:734.

Om en elev är åtalad för brott som skulle kunna ge anledning till avstängning eller förvisning från skolan så kan åtalet vara grund för detta bara om eleven erkänt eller om tingsrätten funnit eleven skyldig.⁷³

Fråga om avstängning eller förvisning i gymnasiet avgörs av styrelsen för utbildningen, det vill säga den ansvariga nämnden.⁷⁴ Styrelsen för utbildningen ska se till att det i ett ärende om avstängning eller förvisning finns en utredning som allsidigt klarlägger alla omständigheter av betydelse för ärendets bedömning. Styrelsen ska se till att utredningen inleds omgående och genomförs så skyndsamt som möjligt. Eleven ska ges tillfälle att muntligen yttra sig inför styrelsen för utbildningen. Detsamma gäller för elevens vårdnadshavare om eleven inte har fyllt 18 år och inte heller har ingått äktenskap. Innan beslut om avstängning eller förvisning fattas ska styrelsen för utbildningen samråda med den kommunala nämnd som har hand om sociala frågor rörande eleven.⁷⁵ Styrelsen för utbildningen får förordna att beslut om avstängning eller förvisning ska gälla med omedelbar verkan. Beslut om avstängning och förvisning ska tillämpas restriktivt. Om det bedöms nödvändigt med hänsyn till risken för andra elever och skolans personal får rektor, i avvaktan på att styrelsen ska avgöra ett ärende om avstängning eller förvisning, besluta att med omedelbar verkan *interimistiskt* avstänga en elev. Ett beslut om interimistisk avstängning gäller till dess ärendet prövats av styrelsen, dock längst under två veckor.⁷⁶

Beslut av nämnden om avstängning eller förvisning av elev och beslut av rektor om interimistisk avstängning får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol, det vill säga länsrätt.⁷⁷ Beslut ska vara skriftligt, delges eleven och i förekommande fall vårdnadshavaren och vara försett med besked om hur man ska gå tillväga för att överklaga.

Regler för avstängning och förvisning i fristående gymnasieskolor

Några bestämmelser avseende avstängning eller förvisning, motsvarande de i gymnasieförordningen, finns inte för fristående skolor. Utbildningen vid en fristående gymnasieskola får anses bygga på ett avtalsförhållande mellan elev/vårdnadshavare och huvudmannen för utbildningen. En elev som påbörjar sin utbildning vid en fristående skola

⁷³ 6 kap. 23 §, gymnasieförordningen.

⁷⁴ 6 kap. 24 § första stycket, gymnasieförordningen.

⁷⁵ 6 kap. 25 §, gymnasieförordningen.

⁷⁶ 6 kap. 24 § andra stycket, gymnasieförordningen.

⁷⁷ 12 kap. 1 § gymnasieförordningen.

får anses ha utfäst sig att följa skolans ordningsregler. En viktig förutsättning är att ordningsreglerna är förenliga med skollagstiftningen och annan författning. Såväl ordningsregler som konsekvenser av regelbrott bör också vara väl kända för eleven och vårdnadshavare.

Att stänga av en elev från utbildningen, om än under en kortare tid, är ett ingripande beslut. Det är därför viktigt att skolan i första hand försökt hitta andra lösningar på problemet. Eftersom en fristående skola förutsätts arbeta på samma villkor som en kommunal skola bör samma krav ställas på att den enskilde elevens rättssäkerhet tas till vara. Därför måste man kunna ställa krav på en allsidig utredning och att ärendet handläggs på ett för eleven rättssäkert sätt. Vidare måste förutsättas att eleven och dennes vårdnadshavare, innan ett beslut fattas, får ta del av beslutsunderlaget för att få möjlighet att bemöta vad som anförts.⁷⁸

Sekretessen i samband med att förebygga våld

Ett hinder för att förebygga grövre våld i skolan, och som ofta påtalas av skolpersonal, är att samordningen mellan skolan och de sociala myndigheterna är bristfällig. Ett skäl till detta som brukar framföras är i sin tur att denna samverkan är kringgärdad av bestämmelser om sekretess. Men inom ramen för denna lagstiftning finns vissa möjligheter att föra vidare viss information.

Reglerna om offentlighet och sekretess gäller endast för den offentliga sektorn, myndighetssektorn, till exempel kommunerna och huvudregeln är att allmänna handlingar är offentliga. Allmänna handlingar är sådana handlingar som inkommit till eller upprättats i skolan och som finns förvarade där.

Offentlighetsprincipen innebär bland annat att medborgarna har rätt att ta del av allmänna handlingar. När någon begär att en allmän handling ska lämnas ut måste skolan i varje enskilt fall pröva om det på grund av sekretessreglerna finns anledning att inte lämna ut den. Sekretess består i ett förbud att röja uppgifter, vare sig det sker muntligen eller genom att en allmän handling lämnas ut – eller om det sker på annat sätt. Den sekretess som gäller inom

⁷⁸ Skolverkets beslut 2005-04-13, dnr 52-2004:1352.

skola och förskola ska skydda enskilda personers integritet. Det är enbart uppgifter som kan hänföras till en viss individ som omfattas av sekretessbestämmelserna.

Sekretessen gäller gentemot enskilda personer utanför myndigheten och gentemot andra myndigheter. Bestämmelser om sekretess finns i sekretesslagen.⁷⁹

Kommunens skolverksamhet och barnomsorg lyder alltid under någon kommunal nämnd och ingår därmed i en myndighet. Den verksamhet som sorterar under samma nämnd tillhör samma myndighet. Det innebär att mellan de förskoleklasser, skolor och den skolbarnomsorg som sorterar under samma nämnd råder ingen sekretess. Undantag gäller dock för så kallade självständiga verksamhetsgrenar, till exempel skolhälsovården.

Sekretessen inom den offentliga skolans elevvårdande verksamhet

I sekretesslagen finns bestämmelser om sekretess för olika delar av skolverksamheten och för olika typer av uppgifter.⁸⁰ Sekretessreglerna gäller i det stora hela inte den undervisningsrelaterade delen av verksamheten. Uppgifter därifrån är alltså normalt offentliga. Det är i stället skolans elevvårdande verksamhet som omfattas. Med elevvårdande verksamhet i sekretesslagens mening åsyftas skolans arbete med att förebygga uppkomsten av skolsvårigheter och andra personliga problem för den enskilde eleven och de särskilda åtgärder som kan vidtas för att komma tillrätta med skolsvårigheterna.⁸¹ Till elevvården i vidare bemärkelse räknas också skolhälsovården, det vill säga medicinska insatser av skolsköterska eller skolläkare, men för den verksamheten gäller i stället hälso- och sjukvårdssekretessen.⁸²

För skolans särskilda elevvård (den som utförs av psykolog och kurator) gäller sekretess om det inte står klart att en uppgift kan röjas utan att den som uppgiften rör eller närstående till denne lider men.⁸³ Huvudregeln är således att uppgifterna är sekretessbelagda. Sekretessen

⁷⁹ SFS 1980:100

⁸⁰ 7 kap. 9 §.

⁸¹ Prop. 1979/80:2 del A, s. 194 f.

⁸² 7 kap. 1 c § sekretesslagen.

⁸³ 7 kap. 9 § första stycket sekretesslagen.

gäller för samtliga uppgifter som hänför sig till psykologisk undersökning eller behandling och för uppgift om enskilds personliga förhållanden. Som framgått ovan gäller inte sekretessen inom en myndighet. Det innebär att det finns ett visst utrymme för att lämna information till andra som arbetar inom samma myndighet eller verksamhetsgren.

I skolans övriga elevvårdande verksamhet, dvs. den som utförs av annan personal än psykolog eller kurator, exempelvis skolledning eller specialpedagoger är sekretessen mindre sträng.⁸⁴

Den gäller för uppgifter om enskilds personliga förhållanden, endast om det kan antas att den som uppgifterna rör eller närstående till denne lider men om de röjs. Huvudregeln är således att uppgifterna är offentliga. *Beslut* i elevvårdsärenden och i ärenden om tillrättaförande av en elev eller om skiljande av en elev från vidare studier är alltid offentliga. Däremot kan de känsliga uppgifter som ligger till grund för beslutet vara sekretessbelagda. Men då gäller det att de inte inkluderas i beslutet utan hålls avskilda från beslutet.

När sekretessbelagda uppgifter får lämnas ut

Myndigheter ska ge varandra hjälp ”inom ramen för den egna verksamheten”.⁸⁵ Enligt sekretesslagen ska en myndighet dessutom på begäran av en annan myndighet lämna uppgift som den förfogar över, men bara *i den mån hinder inte möter på grund av bestämmelse om sekretess*.⁸⁶

Även uppgifter som omfattas av sekretess eller tystnadsplikt kan i vissa fall lämnas ut med stöd av bestämmelser om undantag från sekretessen. För att exempelvis underlätta informationsutbytet mellan myndigheter eller mellan självständiga verksamhetsgrenar som i sekretessammanhang behandlas som skilda myndigheter, finns i sekretesslagen ett flertal bestämmelser som tillåter ett utbyte av sekretessbelagda uppgifter.

I skolans verksamhet aktualiseras frågan om sekretess exempelvis i samband med att skolan har anledning att kontakta andra myndigheter, såsom socialtjänsten eller polisen, men också i samband med att eleven byter skola eller att skolan byter huvudman. När elever ska byta från en skola till en annan, till exempel vid övergång från grundskola till gymnasieskola eller

⁸⁴ 7 kap. 9 § andra stycket sekretesslagen.

⁸⁵ 6 § förvaltningslagen.

⁸⁶ 15 kap. 5 §.

mellan grundskolor vid ändrad bosättning, förekommer det att handlingar vid den gamla skolan överlämnas till den nya skolan. Frågan om handlingarna kan lämnas till den nya skolan beror på om skolorna tillhör en och samma myndighet eller två olika. Om skolorna lyder under olika kommunala nämnder ska, om handlingarna innehåller uppgifter som omfattas av någon sekretessbestämmelse, en sekretessprövning göras eller samtycke inhämtas.

Exempel på myndigheter med vilka skolan ibland samverkar är socialförvaltningen, Barn- och ungdomspsykiatri (BUP) och polisen. Man får naturligtvis inte rutinmässigt lämna ut skyddade uppgifter till andra myndigheter. Behovet av samarbete har emellertid i viss mån beaktats genom undantag från sekretess i särskilda fall.

Behovet av att använda sekretessbrytande bestämmelser blir i någon mån beroende av hur den i sekretessreglerna förutsatta menprövningen utfaller. Den starka sekretessen skyddar uppgifter i alla fall där det ”inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon närstående till den enskilde lider men.”⁸⁷ Det innebär att utrymmet för skolhälsovården att lämna uppgifter till annan skolpersonal är mycket snävt. I princip krävs samtycke av den eller de berörda. Övervägs i stället möjligheten att lämna uppgifter i andra riktningen, till exempel från skolledningen till skolhälsovården är utrymmet större. I en sådan situation gäller sekretessen ”endast, om det kan antas att den som uppgiften rör eller någon honom eller henne närstående lider men om uppgiften röjes”.⁸⁸

Sekretesslagen innehåller en så kallad generalklausul.⁸⁹ Enligt den får sekretessbelagd uppgift lämnas till myndighet (inte till enskilda) ”om det är uppenbart att intresset av att uppgiften lämnas har företräde framför det intresse som sekretessen skall skydda”. Bestämmelsen möjliggör ett visst uppgiftsutbyte mellan skolan och andra kommunala verksamheter.

Undantaget gäller inte inom skolhälsovården (och inte heller inom socialtjänsten).⁹⁰ Den får inte heller tillämpas om det strider mot lag eller förordning eller föreskrift som har meddelats med stöd av personuppgiftslagen. Tänkbara situationer för en tillämpning av den är när en

⁸⁷ Se till exempel 7 kap. 1c § sekretesslagen.

⁸⁸ Se till exempel 7 kap. 9 § andra stycket sekretesslagen.

⁸⁹ 14 kap. 3 § sekretesslagen.

⁹⁰ 14 kap. 3 § andra stycket sekretesslagen.

myndighet behöver sekretessbelagda uppgifter för att klara av en enligt all rimlig bedömning angelägen uppgift eller när ett utlämnande skulle kunna rädda en enskild person från allvarlig skada eller till och med död. En psykolog eller kurator kan i vissa situationer lämna hemliga uppgifter till BUP eller socialtjänsten med stöd av generalklausulen. Däremot får skolsköterskan inte lämna sekretessbelagda uppgifter till övrig skolpersonal med stöd av generalklausulen (och inte heller en socialsekreterare).

Bestämmelsen kan ha betydelse inom elevvården för att lämna sekretessbelagda uppgifter *till* skolhälsovården eller när uppgifter behöver lämnas till andra myndigheter, till exempel till en socialnämnd eller en barnpsykiatrisk klinik.⁹¹ En förutsättning för att sekretessbelagda uppgifter ska få lämnas ut efter en intresseavvägning är givetvis att utlämnandet verkligen behövs för den mottagande eller den utlämnande, myndighetens verksamhet.

Skolhälsovården har möjlighet att lämna sekretessbelagda uppgifter om bland annat barn till en annan myndighet inom hälso- och sjukvården eller till socialtjänsten, trots att samtycke saknas.⁹² En förutsättning för utlämnande är att det behövs för att den enskilde ska få nödvändig vård, behandling eller annat stöd. Bestämmelsen ska tillämpas restriktivt och normalt endast när det inte går att få samtycke från den enskilde till utlämnande. I förarbetena uttalas att det för tillämpning av undantaget bör krävas att den berörda personen kan antas direkt motsätta sig att uppgifter lämnas ut eller att saken brådskar så att det inte finns tid att inhämta samtycke.⁹³

Om skolan enligt lag eller förordning är skyldig att lämna uppgifter till en annan myndighet (uppgiftsskyldighet) ska den göra det trots att uppgifterna omfattas av sekretess.⁹⁴ Ett exempel på uppgiftsskyldighet är anmälningsplikten till socialtjänsten, om personalen i skolan får kännedom om att en elev lever under missförhållanden ska detta anmälas till socialtjänsten.⁹⁵ Anmälningsplikt gäller också för personalen vid fristående skolor.

⁹¹ Prop. 1981/82:186, s. 37.

⁹² 14 kap. 2 § nionde stycket sekretesslagen.

⁹³ Prop. 1990/91:111, s. 17 f och 41.

⁹⁴ Jfr 14 kap 1 § sekretesslagen.

⁹⁵ Detta framgår av 14 kap § 1 socialtjänstlagen där det står att myndigheter vars verksamhet berör barn och ungdom är skyldig att genast anmäla till socialnämnden om de i sin verksamhet får kännedom om något som kan innebära att socialnämnden behöver ingripa till ett barns skydd.

Reglerna för utlämnande av uppgifter till brottsutredande myndighet

Skolan har ofta ett samarbete med andra myndigheter, inte minst i syfte att förbättra elevvården. Allt kan inte klaras inom skolans relativt snäva ramar utan det krävs en samordning med andra aktörer för att angelägna mål ska nås. Skolan har en viktig uppgift när det gäller att fostra barnen till laglydiga medborgare. Här är brottsförebyggande arbete en del. Några av bestämmelserna om undantag från sekretess kan få särskild betydelse när det gäller det arbetet. I sekretesslagen öppnas möjligheter för myndigheter att lämna uppgifter till varandra bland annat när syftet är att beivra brott eller att hjälpa personer med missbruksproblem, barn som far illa och väntade barn som behöver skydd under moderns graviditet.⁹⁶ I skolans verksamhet gäller att sekretess inte hindrar att uppgifter lämnas till en annan myndighet om de behövs där för till exempel förundersökning eller rättegång som avser verksamheten vid den utlämnande skolan.⁹⁷ Sekretess hindrar inte heller att lärare eller skolledning lämnar uppgifter som angår misstanke om brott till polis eller åklagare om fängelse är föreskrivet för brottet och det kan antas föranleda annan påföljd än böter.⁹⁸

När det gäller att lämna uppgifter som angår misstanke om brott till polis eller åklagare om fängelse ställs högre krav för att skolhälsovården ska få lämna dem. Enligt sekretesslagen krävs att brottet är allvarligt för att sekretessen ska brytas.⁹⁹ En anmälan får ske om brottet har ett års fängelse som minimistraff.

Även straffbara försöks- och förberedelsebrott kan anmälas i grövre fall. Om vålds- eller sexualbrott eller brott mot lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor gäller brott mot en underårig, då får uppgifterna alltid, oavsett minimistraff, lämnas till polis eller åklagare.

Tystnadsplikt vid fristående skolor och enskilda förskolor

⁹⁶ 14 kap. 2 § sekretesslagen.

⁹⁷ 14 kap. 2 § första stycket sekretesslagen.

⁹⁸ 14 kap. 2 § fjärde stycket sekretesslagen.

⁹⁹ 14 kap. 2 § femte stycket sekretesslagen.

Huvudmän för fristående skolverksamhet och barnomsorg är inga myndigheter och omfattas därför inte av offentlighetsprincipen eller av sekretesslagen. Det innebär att fristående skolor inte har någon skyldighet att lämna ut handlingar från skolans verksamhet. Det kan bidra till att skydda uppgifter som av eleverna och deras föräldrar upplevs som känsliga. Men det innebär också att sekretesslagen inte heller ger det skydd för den personliga integriteten som den ger inom det offentliga skolväsendet. För att skydda barns, elevers och föräldrars integritet har i stället tagits in bestämmelser om tystnadsplikt i skollagen.

Det finns inga bestämmelser om undantag från den tystnadsplikt som enligt skollagen gäller i fristående skolor och enskilda förskolor eller i enskilt bedriven skolhälsovård. Tystnadsplikten är emellertid begränsad till att endast avse ett *obehörigt* röjande av uppgifterna. Det innebär att den enskilde, eller i förekommande fall vårdnadshavaren, genom samtycke kan tillåta att uppgiften röjs. Vad som i övrigt ska betecknas som ett behörigt röjande får avgöras av rättstillämpning.

Några sammanfattande erfarenheter av hur man förebygger och agerar vid grövre våld i skolan

Från Brå:s rapport Grövre våld i skolan (2009):

Goda och personliga relationer mellan elever och vuxna i skolan är grundläggande för att förebygga våld.

Vuxennärvaro i skolan, även på icke-lektionstid, bidrar till att förebygga våld.

Öppna skollokaler med god insyn och med lättillgängliga lärarrum bidrar till att förebygga våld.

Åtgärder mot mobbning i skolan är avgörande för att kunna förebygga det grova våldet. Om inte lindrigt våld åtgärdas kan våldet komma att uppfattas som en normalitet.

Erfarenheter från Ljungbyskolan:

Om skolan på ett tidigt stadium kan förebygga och förhindra mobbning minskar risken för grova våldsbrott. Föräldrarna bör involveras på ett tidigt stadium.

Centrala åtgärder för att öka tryggheten är kamratstöd, rastvakter, ett aktivt elevvårdsteam och värdegrundsarbete.

Vid kriser på skolan är det viktigt med en dialog, information och ett tydligt ledarskap.

Erfarenheter från Enskede gårds gymnasium:

Skolan måste vara observant på elever som visar stort intresse för vapen. Skolan och föräldrarna bör vara på vakt om ungdomar uppsöker webbsidor om vapen och våldsdåd.

Vid våldshot ska skolan ta kontakt med polisen.

När ett en allvarlig våldsincident inträffat på en skola, eller vid ett allvarligt hot, måste skolledningen snabbt ge information till personal och elever.

Målet måste vara att få med alla elever i den sociala gemenskapen, det förebygger våld.

Erfarenheter som myndigheterna i Finland lyfter fram:

Polis och Räddningsverk har ansvaret för de akuta åtgärderna vid grövre våld i skolan. Skolan och skolmyndigheterna bör snabbt presentera en lägesbeskrivning och information om vilka åtgärder som vidtagits. Det är viktigt att snabbt få ut information för att förhindra ryktesspridning.

När väl ett våldsdåd har inträffat är det viktigt att snabbt få igång basfunktionerna så att eleverna känner sig trygga.

När hot riktas mot skolan ska en hotbedömning göras. Skolan ska endast utrymmas etc när hotet bedöms som seriöst och allvarligt. Skolan bör försöka förhindra att hot om våld ökar på grund av det så kallade copycat-fenomenet. Det kan betyda att man bör vara återhållsam med att sprida information om hot. Denna hållning bör diskuteras tillsammans med media.

Välbefinnande och en öppen kommunikation mellan lärare och elever i skolan bidrar till att förebygga grövre våld. Avgörande är också kontakten mellan lärare och föräldrar. En stor del av de elever som utfört allvarliga våldsdåd i skolan kommer från ”isolerade” hem där föräldrarna har dålig kontakt med skolan.

En trygg miljö för alla

Skolan ska upplevas som en trygg plats att vistas i. Det ställer krav på genomtänkta strategier och förhållningssätt. En trygg och öppen skola skapar ett bra klimat för lärande och sociala relationer, men bidrar också till att minska riskerna för grövre våld. Genom att främja likabehandling och motverka diskriminering förstärker skolan de normer och värderingar som skapar arbetsro och säkerhet.

Genom att uppmärksamma och tolka signaler hos eleverna kan skolan upptäcka kränkningar och därigenom förebygga våld. Om skolan agerar vid kränkande behandling finns förutsättningar att förhindra att övergreppen eskalerar och utmynnars i grövre våld.

Skolan ska agera när våld eller hot om våld inträffar, ofta krävs samverkan med andra myndigheter som polis och socialförvaltning. Skolans arbete inom dessa områden finns formulerade i planer, mot diskriminering och kränkande behandling och för krisberedskap.

Syftet med den här skriften är att ge en överblick av de erfarenheter som finns när det gäller skolors arbete för att förebygga och förhindra grövre våld, ett annat att ge kunskap om de rättsliga grunderna för det främjande, förebyggande och åtgärdande arbetet. I skriften hänvisas både till erfarenheter från enskilda skolor och händelser samt till föreskrifter för skolans verksamhet, i de senare fallen finns källhänvisningar till lagar och föreskrifter. Då det hänger ihop med det förebyggande arbetet och kunskaperna ibland brister beskrivs också bland annat särskilt stöd och sekretessregler. För ytterligare fördjupningar om vad skolan måste och bör göra i det förebyggande arbetet och för enskilda elever rekommenderas Skolverkets allmänna råd och andra publikationer.

Vår förhoppning är att skriften aktivt ska bidra till att minska förekomsten av grövre våld i skolan.

Litteraturtips

Allmänna råd och kommentarer,

- *För arbetet med att främja likabehandling och för att motverka diskriminering och kränkande behandling, xxxx 2009*
- *Individuella utvecklingsplaner*
- *Om ordningsregler,*
- *Åtgärdsprogram, Skolverkets Allmänna Råd, 2009.*

Effectivness of Programmes to Reduce School Bulling, Brottsförebyggande rådet, 2008.

Effekter av anti-mobbningsprogram – vad säger forskningen?, Brottsförebyggande rådet, 2009.

Grövre våld i skolan, Rapport 2009:6, Brottsförebyggande rådet.

Medborgare om våldsdåd – reaktioner efter mordet på Anna Lindh och andra dåd, Birgitta Höjjer & Joel Rasmussen, KBM:s Temaserie 2005:10, Krisberedskapsmyndigheten.

När det värsta händer – om krishantering i förskola och skola, Myndigheten för Skolutveckling, 2006.

Ordningsregler för en trygg och lärande skolmiljö, Skolverket, 2006.

På tal om mobbning, Skolverket, 2009.

Rimsten, Olle, *Sekretess i skolan*, Norstedts juridik, 2008.

Rimsten, Olle, *Skoljuridik*, Norstedts juridik, 2004.

Thors, Christina (red), *Utstött – en bok om mobbning*, Lärarförbundets förlag, 2007.

Diskussionsfrågor

Syftet med diskussionsfrågorna är att ge inspiration till samtal bland personal på den egna skolan. Diskussionerna kan genomföras i alla personalkategorier.

I anslutning till kapitlet *Så ser det grövre våldet ut i skolan*.

1. Vad kände vi redan till av det som beskrivs i texten? Vad var nyheter för oss?
2. Hur ser det ut på vår skola? Hur är våldsnivån? Har vi haft incidenter med grövre våld?
3. Överensstämmer verkligheten på vår skola med den bild som ges i texten gällande olika kategorier av förövare och offer?

I anslutning till kapitlet *Våld med skjutvapen i skolan*.

1. Om en katastrof skulle inträffa på vår skola:
 - a) Har vi på vår skola en plan för hur basfunktionerna kan upprätthållas? Till exempel alternativa samlingslokaler, alternativa ledningsfunktioner, etc.
 - b) Har vi en plan för hur vi ska hantera informationsspridning ska ske? Ansvariga personer, kanaler, kontakter till föräldrar, etc.
 - c) Har vi en plan för hur media ska hanteras och hur eleverna ska skyddas? Talespersoner, policy för den personal som får frågor, etc.
2. Har vi en krisplan? Är den uppdaterad och känd?

3. Hur skulle jag personligen reagera vid en kris? Vem skulle behålla lugnet? Hur vet vi det?

I anslutning till kapitlet *Vad kan skolan göra.*

Främjande och förebyggande:

1. Känner sig alla elever och lärare trygga och respekterade av andra elever och lärare här på skolan? Hur vet vi det?
2. Hur arbetar vi med ordningsregler så att elever och all personal är delaktiga?
3. Hur arbetar vi med planer om likabehandling och kränkande behandling så att elever och all personal samt föräldrar är delaktiga?
4. Hur gör vi så att vi främjar ett gott kommunikationsklimat på skolan, så att eleverna har förtroende för och berättar om incidenter och oro för personalen?

Åtgärdande:

1. Har vi på skolan gemensamma rutiner och strukturer för att hantera saken när personal får information som har anknytning till grövre våld? (berättelser eller rykten som man får direkt eller hör i elevernas samtal)
 - a) Hur hanterar man som personal saken där man får höra om våldsincidenter som hänt bland ungdomarna?
 - b) Hur hantera man som personal när man får höra att en elev har uttalat hot?
 - c) Hur hanterar man saken när man får veta att en elev har något som kan klassificeras som ett vapen?

